Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1990 чыл
май
29
вторник
№ 123 (14323)
1925 чылда үнелеттинген
Өртээ 3 коп.

МЕДЭЭЛЕР

Чөөн-Хемчик район

КАРТОФЕЛЬ ОЛУРТУЛГАЗЫ

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң Валерий Сендажиевич Күжүгетке удурткан картофель тарыр арендаторлар звенозу бо хүннерде 6 гектарда 18 тонна картофельди олурткан. Эрткен чылын арендаторлар бир гектардан 127 центнер дүжүттү алгаш, районда картофель өстүрер звеноларның аразында бирге черин алган. Звенода бир МТЗ-82 маркалыг трактор болгаш картофельди олуртур, ажаап алыр агрегат бар. Ногаажы, картофель өстүрүкчүлери Сендажы Күжүгет, Чкалов Ховалыг аргаан 12 тоона үрезинни олуртуп турарлаъ. Совхозтуң кол агроному Щорс Севилбаевич Монгуш хүү чонга хереглээр үрезин садып алыры-биле Хакас автономныг областың «Арбатский» совхозче чоруткан.

ТАРАА ЧАШТЫРЫЛГАЗЫ

Ол-ла ажыл-агыйның тараажы механизаторлары бо чылын 7709 гектарга тараа болгаш мал чеминиң культураларын тарыыр.Очур. Доржуевич Саяна удурткан Чаңгыс-Хадын ховуу-трактор бригадазы бөгүнге дээр 2130 гектарда тараа культураларын чашкан. Бригада кежигүннери үш звенода үстүп алган ажылдап турар. Ында Эрес-оол Бавуевич Ховалыгның өг-бүле звенозу эрткен чылын аренда керээзиче кирген. Эрткен чылгы ажылының түннели багай эвес болган. Бир гектардан 10,6 центнер тараа ажаап алдынган болгаш кижи бүрүзүнге онааштыр бүдүрген продукцияның өртээ 21525 рубль болган. Ам олар боттарында быжыглаан К-701, МТЗ-82 маркалыг ийи трактору-биле 512 гектарда тараа культураларын чажып, часкы ховуу ажылдарын дооскан.

СУГГАТ

Суггатчыларның Соржу Оржакка удурткан 7 кижилиг звенозу Белдир-Бажында 10 гектар картофель шөлүн база ол ышкаш Хүрээ-Шыгында 70 гектар сиген шөлүн хол-биле суггарып дооскан. Сиген шөлүнде 300 метр буга үшүнүң хараган талдарын болгаш богун бо хүннерде аштап турар. Кечил-оол Монгуш, Мерген Ховалыг оларның ажылы макталдыг.

Николай МОНГУШ.

Часкы тарылгага темп болгаш шынар дээш

ПЛАНЫН ШЫДААР БЕ?

Кызыл — Сарыг-Сеп аразының орууу-биле чоруп олура, даг-биле хемниң кызаазын эртип кээривиске, Коптуунуң бетин талазы, Бояровканың кедезинде шөл көстүп келди. Оң талавыста, Каа-Хемниң кыдыында, шөлде чаштырып суггарар агрегаттардан сугнуң хемзиг-хемзиг дамдылары туман кылдыр көстүп, челээштелген. Сагыжым өөрүү. Дээр курган, дунаргай хүн. Агаар изиг. Хөрүүнде хариың шыгы-биле баштайгы оът-сиген көгерип келген. Шак мындыг ышкам изигде, хемзиг шык чүү бооргаан. Ша-даа четпес. Ийе, хөрүүн, агаар, хүн, суг — үүштүк өзүлдезинге эң чугула чүүлдер бо. Олардан баштайгы үжү ам бо хүннерде четчир, а суг-ла эвээш. Ол чокта тараа, картофель, оът-даа үнмес.

Мындыг каан-халыын өйде «Ленинчи орук» совхозтуң механизаторлары дыка хөй агрегатты ажылдадыпкан, сугну чеде-лээштелдир чаштырып, сиген, картофель шөлүн суггарып турарын көргеш, шын-на сеткилим-биле өөрүүн мен. А солагай талавыста хөй чылдыг сиген шөлүнде база-ла аттынган суг кыланнаан. Колтуунуң суггарылга бугазының ачызы ол.

Чогум ол совхозта суггарылга кандыгыл дээрзин кыскандаа сонуургап, айтырбаан-даа болзумза, мында суггат эки-дир дээрзин кижи чайгаар-ла билип аптар чорду. Моон мурнунда ол девискээрге ынча агрегаттың ажылдап турганын көрбөөним-не шын чүве.

Агаар медээзин ёзугаар алырга, майда, июньда-даа республикага, оон иштинде Каа-Хем районга-даа чаъс чагбазын билир мен. Ынчангаш бо чылын бистиң тыныыс алыр кара чаңгыс арга— суггарылга.

СОВХОЗТУҢ СКЛАДЫНДА, ШАҢЫНДА

«Ленинча орук» совхозтуң конторазынга кээривиске, ховуу ажылдарын харыылаптар хире чаңгыс-даа кижи чок. Мурнунда ногаа, картофель харылаар звено удуртукчузу Дембирел Адыяевич Салчак ол ажыл-агыйда барын сактып келгеш, оны айтырарымга, ам склад эргелекчилел турар, тарылга айтырын билир кижилериң бирээзи ол дээрзин тодарадып алгаш, складтарже чоруптувус.

Оларның бирээзиниң девискээрге баарывыска, ажылдаан улус-ла хөй: картофельди арыглаан, сорттаан, оон чүдүрүп чорудуп турлар. Бо культураны кидин түлүк олуртуп турар-дыр дээрзи оон-на илден. Склад эргелекчизи ында чогуулу, картофель шыгжаар складта дээрзин ажылчыннар тайылбырлааш, оон кайда турарын айтып берди. Склад ырахтан-на көскү. «Ленинчи орук» дээргe. картофель тарын өстүрер талазы-биле республикада шыырак ажыл-агыйларының бирээзи. Совхозтуң дуржулгазын республика семинарының кижиклилериниге кол агроном таныштырып-даа турганын сакты-дыр мен.

Складтың бирээзин колдуунда арыглап каапкан, аңаа чыткан үрезинни олуртурун олуртуп, чамдызын шаң девискээринде арыглап турары ол. Чагыларда кыдырашты номчуп көөрүмге, кышкы үеде оон температуразын эртен-кежээ-ле демдеглеп бижип турганы бар, чылын нормадан колдуунда ажып турган. Өске складка кээримге, Д. Салчак ында ажылды башкарган тур. Бо чылын картофель талазы-биле байдалды ол допчулап таныштырды. Ниитизи-биле совхоз эрткен чылдаазы ышкаш базала 140 гектарга ону тарын олуртур. Амдыызында 36 гектарда тараан. Оон ангыда школа коллективи 3 гектарга картофель тарыыр деп керээ чаг-гаш, ону май 20-де бүрүн олурткан. Ам ол шөлдү агрегаттар чаштырып, суггарып турарын чугаалаащ, куду хем кыдыынче айытты.

Бояровка салбырында 30 ажыг гектар, а Мергенде 110 гектар картофель шөлү бар. Үрезин чедишпес, бо хүнге чедир улустан 67 тоннаны садып алган, а боттарынны 320 тонна. Кыш дургузунда үрелиг үрелген. Ниитизи-биле үрезин четчир.

Эрткен чылын совхоз картофель алыр талазы-биле планын чедир күүсетпээн. Ону болдурбазы-биле чүү кылганыл? Хамыктың мурнунда суггатче улуг кичээнгейни угландырган. Кызыл —, Сарыг-Сеп аразында оруктуң ишкээр талазында шөлдү чаштырып суггарар, сугну Каа-Хемден сордурар болгаш курлавыр четчир. Системаны эки ажыглап турган, бо чылын планны черле күүседир, күрүнеге 760 тонна картофельди садар ужурлуг. Агрегаттар дүне база суггарар. Бирээде, ындыг, а ийиде, картофель шөлүн чазын ийи катап болбаазыраткан. Үште, чемишчидилгени чажып алган. Мурнунда чылдарда картофельди олуртурун июнь 5-6-да доозуп турган болза, бо чылын эрте доозуптарының аргазы бүрүн бар.

Бис ук совхозка чоруп турувуста, шаның ажылчыннары база контора ажылдакчылары шупту 18 кижи үрезинни арыглап, сорттааш, ховуже чүдүрүп чорудуп турду. Үрезин сөөртүр автомашиналар четчир. Транспорт чүгле боттарыныы. Мурнунда өске черлерден хөлезилеп база ап турган. Үрезинни белеткээринге, ону сөөртүрүнге чолаачы А. Гончаров, тракторист А. Чан-оол, ажылчыннар В. Ооржак, И. Хураган-оол олар идепкейлиг киржип турарын Дембирел Адыяевич Салчак тайылбырлады. Улустуң соруу улуг чорду. Ынчангаш картофельди дүргеп болгаш шынарлыг тарын доозар дээш, олар кызымак ажылдап турар.

ФЕДОР ИЗОСИМОВ, ООҢ ЗВЕНОЗУ

Бо хүннерде «Ленинчи орук» совхозта үш агрегат картофельди тарып олуртуп турар. Оларның ийизи Сарыг-Сеп суурнуң кедээ талазында. Ында Федор Федорович Изосимовтуң звенозу ажылдап турар. Ол коллективтиң ажылы-биле таныжар аргалыг болган бис. Талдар аразында шөлде ийи агрегат картофельди олуртуп чоруп тур. Оларга чолаачылар Александр Сергеев биле Владимир Мельников үрезинни эккелген. Чогум ону шыгжаар складтары Бояровкада. Оон Мерген салбырынга эккелгеш, арыглаар, сорттаар, ында ам шаң ажылчыны үш керээжен кижи бар, оларга № 2 школаның үстүкү класстарының өөренгикилери дузалажып турар.

Ф. Изосимов бергелер дугайында ажыы-биле чугаалады. Сергей Килин-биле нелээ картофель олуртуп турар шөлүн суггарбаан, чер курган. А арыкта суг чаа келген. Ол шөлдүң адаа талазында черни суггарып турар чорду. Баштай-ла ынчаарыгай деп боладым.

Курган хөрүүнде үрезин олуртуп турарын көргеш, кижи, шынап-ла, хараадаар чорду. Бо хире изиг турда, черни суггарын албаска болур бе?

Техника база үрелп бээр таварылга турарын звено удуртукчузу чажырбады. Суг-ла эвээш, берге-ле чүве ол. Картофель тарын олуртуур агрегаттарда ооллар ажылдап турарын көргеш, ол кымнарыл дээрзин Федор Федоровичдеи айтырдым. Профтехучилишениң Сарыг-Септе салбрыны- сургуулдары Алеша Лопсан, Алеша Найдан, а Сергей Килинде Кызыл-оол Ховалыг биле Рустам Салчак олар дузалажып турар. Ийиги-үшкү курсчулар. Оолдар шупту эки ажылдап, кызымак чоруун көргүзүп турарын звено удуртукчузу мактады.

Картофель олуртканы шөлүн боттары суггарар. Ол чоок-кавыны дооскаш, оон Даниловка чанынга базар, ында база картофель олуртур шөлдүг.

Арыкта суг бар. Элбек. Бо чоокку хүннерде харын тереннеп келгенин Ф. Изосимов чугаалады. Ол боду картофель тарын өстүрер талазы-биле мергежилдиг. 1988 чылдың түннелинде харын мырыңай Россия Федерациязының шаңналынга четкен. Эрткен чылын кандаашкын болгаш планны күүсетпээнин Федор Федорович тайылбырлады.

— Улусту чемгерер картофель-ле херек — деп, ол шыңгыы чугаалады.

Мерген ооруунда хөрүүн эки. Хүн херели чедишпес деп чүве турбас. А суг-ла херек, суг! Ам-даа, даарта-даа бергедээр чүве-ле ол. Канчаарыл ынчаш? Тарылга шөлдеринде арык-сумуннарда бар сугнуу-ла ийи өөлчег-биле ажыглаар ийин. Сугнуң ховары, ону чеп ажыглаарының эгежок чугулазын чүгле Ф. Изосимов эвес, а СЭКП райкомунуң бүргі секретары В. Б. Петров база аажок-ла дүвүрен чугчалаар чорду. Районда суггаттың чоруп турарының дугайын мырыңай чаа улусчу контроль комитединге чугаалашкан соонда, ол ажыл шуудай бергенин бирги секретарь дыңнатты. Суггатка ажылды ийи өөлчег-биле организастаар бис дээрзин ол бүзүрелдиг айытты. Шын харын. Каа-хемчилериң дүжүт алырының идегелдиг магадыллары — суггат. Чүгле агрегаттарга ынанмас, хол-биле суггарар улусту база организастаар. Бүдүн районда 44-ле суггатчы барын чүүнүн-биле тайылбырлаарыл?

Седен ХЕРТЕК.

РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизинде

Россия Федерациязының улус депутаттарының бирги Съездизинин киржикчилери эрткен неделяның сөөлгү хүннеринде өске айтырыглар-биле чергелештир РСФСР-ниң Дээди Совединин Даргазы албан-дужаалга кандидатуралар сонгуурун уламчылаан. Катап бадылаашкынга Б. Н. Ельцин биле И. К. Полозковтуң кандидатураларын май 26-да болган кежээки хуралга киргген.

Бадылаашкын доозулган соонда саналга комиссиязы оон түннелин үндүргеп. Б. Н. Ельцин дээш 503 кижи бадылаан, 529 кижи удур бадылаан. И. К. Полозков дээш 458 кижи бадылаан, 574 кижи удур бадылаан. Бадылаашкынга ниитизи-биле 1032 депутат киришкен, күш чок деп саналга комиссиязы дыңнаткан.

Съездиниң хүлээп алганы түр Регламентиге дүүштүр чаа кандидатураларны депшиткеш, сонгуулдаларны катап чорудар ужурлуг апаргаан. Моон мурнунда депшиттирип турган болгаш өске-даа кижилер кандидатураларын киирип болур деп, хуралдың даргазы тайылбырлаан.

Май 28-те Съезд ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Литваның Компартиязының (СЭКП) ТК-зының пленуму

Литваның СЭКП-ниң платформазында Компартиязының ТК-зының пленуму эрткен субботада болуп эрткен. Анаа партия съездизинин ийиги үе-чадазын эрттирериниң дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП-биле идейлиг болгаш организастыг чаңгыс эпти бузуп үревес дээш туржуп турар Литваның 40 муң кежигүнүүр Компартиязы бодунуң съездизин үш үе-чадалап эрттирер деп шиитпирни хүлээп алганының дугайын моон мурнунда дыңнаткан турган. Бо чылдың апрель 21-де боор эрткен бирги үе-чадада делеграттар политиктиг өлеткелди чугаалажып көрген болгаш партиянның удуртукчу органнарын сонгаан.

Литваның Компартиязының (СЭКП) съездизинин ийиги үе-чадазынга «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының чөзөрбө сески съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевиклелериниң дугайында» өлеткелди - сайгарып чугаалажыр деп шиитпир хүлээп алдынган. Бо айтырыг талазы-биле өлеткелди ЛКП (СЭКП) ТК-ның ийиги секретары Владислав Швед кылган.

Съездиниң ийиги үе-чадазында республиканың партия организацияларының сүмелээннинге үндезилеп турган, СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегаттарны соңгуур деп шиитпирни пленум хүлээп алган. А съезд ажылының үшкү үе-чадазын СЭКП-ниң XXVIII съездизи эрткен соонда чыылдырар.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: «Тиилелге» совхозтуң саанчызы Соян Сырбыкаевна Күнземмаа үжен ишекти саап турар. Эрткен чылда бир ишекке онааштыр 2200 килограмм суттү саап алган. Бо чылда оон-даа эки ажылдаащ, үш-мунчу саанчыларның одуруунга киреринн хүлээнип алган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЙЛЫГ-ОЙНУҢ АРЕНДАТОРЛАРЫ

Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң Геннадий Дайыыевич Ондарга удурткан Айлыг-Ой хову-трактор бригадазының арендаторлары эрткен чылын 1700 тонна тараа культуралары ажаап алыр тургаш, ону херек кырында 1780 тонна чедирген. Чылдың түннелинде бригаданың ниити орулгазы 30 муң рубль болган. А арендың баштайгы чылы — 1988 чылда олар 28 муң рубль орулгалыг ажылдаан.

Бригадада 7 механизатор, бригадир, чолаачы-эдикчи болгаш повар — шупту 10 кижи ажылдап турар. Оларда К-700, К-701 маркалыг дөрт, Т-150 болгаш МТЗ-82 маркалыг бир-бир тракторлар, аңгы-аңгы кожуг машиналары бар. Турлагда бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Үр чылларда поварлап келген Юве Монгуш амданыг ажышчеми-биле механизаторларны чемгерип турар. Дузалаа ажыл-агыйында 17 хаван бар. Кызыл-булуңда телевизорну тургускан, көскү агитацияның булуңуун дерээн. Чунар-бажың ажылдап турар.

Бригадир Геннадий Ондардан бо хүннерге чедир чүү кылганын, тарылганы кажан доозар деп турарын сонуурган айтырдым. Ол мынчаар харыылады:

— Агаар-бойдус бо чылын берге-ле-дир. Чаашкын шуут чагбаан. Чер курганн. Чаштырып каан үрезинивис чамдыызы шуут калып калды. План ёзугаар 1500 гектарга тараа культуралары чажар ужурлуг. Херек кырында 500 гектарга кызыл-тасты, 360 гектарынга сула чаштынган. Бо чылын гектардан 12 центнер кызыл-тасты, 12,8 центнер сула болгаш 12 центнер арбай алырын айыткан бис. Түннели амдыызында биллиимес. Чайын 1500 гектарны андарар бис. Ам чажылданы чер курган болганы-биле соксатканывыс ол. Чайны чер андарылгазынче бо каш хонуктарда киритер сорулга салдынган. Интенсивтиг технология ёзугаар саратовская-29 кызыл-тасты булуйтуп дерээн. Чунар-бажың ажылдап турар.

Бригадир чылдың-на тарып турар. Бо чылын 200 гектарга чашкан. Чаъс чаарын маная турар бис. Бир эвес чаашкын чаап, өл-шык апаар болза, байдалды көрүп тургаштың чажылданы уламчылаар апаар.

Удавас сиген кезилдеп база эгелээр. Бригаданың девискээрилде өлөң болгаш чайгаар үнген сигениг черден 50-60 хире тоннаны кезип белеткеп ап болур. Бригадирниң чугаазы-биле алырга, оларга 50 тонна сиген белеткээр даалгапы пландан дашкаар берип каан. Анаа белеткелди амдыгааштан эгелеп чорудуп турар.

Кывар-чаар материалдарны бензовоз чолаачызы Оюн-оол Ондар үзүктел чок сөөртүп эккеп турар. Амдыызында бир тракторнуң үрелген муфтазын септеп эгелээн. Хүн үлүүн Дадар-оол Ооржак, Владимир Куулар, Владимир Ооржак болгаш өскелер-даа доктаамал ажыр күүседип, ажылынга туруушкуннарны болдурбайн тураралар.

Вячеслав МОНГУШ.

ӨӨЛГҮ ШАКТА

● **ВАРШАВА.** Эрткен воскресеньеде Польшага тус чер бот-эргелел органнарынга сонгулдалар болуп эрткен. Чер-чер органнарының дугайында чаа хоойлуга үнелеп эрттирген бо сонгулдалар чурттуң төөгүзүнде бир дугаар демократчы байдалга болган. Чурттуң гимн дээр кол административ-девискээр единицаларының саны 2383, оларга 52 муң ажыг човулел кежигүннери сонгуткан.

Польшаның президентиэ Войцех Ярузельский сонгулдаларның түннелинге белик үнелелдя бергеш, демократны ёзу-биле артып турар сонгулдалар чуртта эгелээн реформаларны бурунгаарладырынга улуг рольду ойнап эгелээн деп медегээн.

● **ПРАГА.** Чехословакиада амгы үеде парламент сонгулдаларынга белеткел ажыллары хайныышкынныг чоруп турар. Сонгулдаларны эрттирериниг киржир кижилер чедишпестен турарын бармдаалааш, бо чугула кампанияны эрттирериниг дузалажырынче студентилерни кыйгырган мен деп, чурттуң президентизи Вацлав Гавел воскресенье саныда чайгы резиденциязындан берип турар интервьюзунга чугаалаан.

● **БУДАПЕШТ.** Венгриянын Социалистиг партиязының ийиги съездизи ажылын дооскан. 50 муң ажыг кижилиг партияны төлөлеп келген 400 делегат ВСП-ниң кол-кол политиктиг болгаш принципиалдыг турушторын база чурттуң парламентизиниг оппозиция ролюн тодаратканн. Кол политиктиг айтырыглар болур тус чер бот-эргелел, өөгү реформазы, социал политика, бойдус камгалалы, ажык-чарлыг чорук, национал эвээш саниыг улустарның эргежаын камгалаар талазы-биле резолюцияларны съезд хүлээп алган. Демократы социализмни тургузар дугайында социалистерниң туружу бадыткаттынган.

● **БОННА.** Анаа чепсектиг күштериин саныын кызырар талазы-биле Венада боор турар чугаалажышкынларны уре-түүнелдиг болзуларынга таарымчалыг аргалар тургустунуп келген деп, ГФР-ниң даштыкы херектер министри Ганс-Дитрих Геншер ЦДФ телепрограммага берген интервьюзунга чугаалаан.

Бо чугаалажышкынларны боттуг боллуларынга Совет Эвилели эвээш эвес рольду ойнаан. ССРЭ Чөөн Европаны чамдык чурттарынан болунуп шериглерин үндүрүп эгелээн деп, од медегээн.

ХӨЙ ОРУЛГАНЫ АЛЫР

БАЙ-ТАЙГА РАЙОН. Өшкү ажылдыг «Кызыл-Даг» совхоз 5284 баш өшкүнү кыргаш, 7 тонна 112 килограмм дүктү алган. Бир башка онааштыр 1 килограмм 345 граммга чедиргени планнаанындан хөй болган. Каларчылар Баян Хертек, Кан-оол Догбал, Шилов Күдер Багай-оол Мижит-Доржу оларның колаинарында турар 1522 сергеден 2 тонна 816 килограмм эки шынарлыг дүк киргеп. Байыр Мергенниң. Даизын-оол Сагдынын кадарып турар ангор өшкүлериниң бирээзинден кыргаан дүктүң деңзизи ортумаа-биле 1 килограмм 411 грамм болган.

Совхозтуң дирекциязы, малдың тускай эртемниглери анаа немей чоннуң хуузунда дузалаа ажыл-агыйындан өшкү дүгүн доктаамал өртээ-биле садып ап, хою кыргыттымаанда-ла, күрүнеге бээр планын курлавырлап алган.

Класстап, пресстээрин доозуп турар. Кызыл-даг.ылар ону чоокку хүннерде Оренбург хоорайның фабриказынга дужаагаш, хөй орулганы алыр.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧАЙЛАГЛАП ҮНҮПТЕР

КЫЗЫЛ РАЙОН. «Х Улуг хурал» совхозта Семис-оол Ховалыгович биле Чатымаа Каваевна Дөжекпеннер хөй чылдар иштинде малчыннап чоруур. Олар бо сөөлгү үш чылда ангор уксаалыг өшкү кадарып келген. Чыл санында оларның көргүзүүлери эки болуп турар. Малчын өг-бүле бо чылын 100 өшкүдеи-не 90 анайны, бир баштан-на 1,1 килограмм дүктү алырын хүлээнген.

Олар ол хүлээлгезин күүседиптер аргазы бар. Колында бар 380 өшкүден кыргаан дүгү планында көрдүгениниң 23 килограмм хөй болган. Оларның ам кол сорулгазы — чаш анай бүрүзүн бүрүн камгалап алыры.

Июнь эгезинге чедир кыштаанга үүрмек септелгени дооскаш, Хаттыг-Тайга баары Ооваш-Хемче чайлаглап үнүптер.

Шолбан ДУЖУКПЕН.
Баян-Кол суур.

Чаа аргаларны тып, ажыглаар

СОВХОЗТУҢ ТУДУГ КООПЕРАТИВИ

Чуртталга бажының бага чунар-бажыңның ийи тудуун лотереяга ойнадып турду деп дыңналыр болза, чамдык совхозтарның удуртукчулары бүзүревес-даа чадавас. Чүге дээрге чуртталга бажыңнарын, чунар-бажыңнарны лотереяга ойнадыр хамаанчок малчын кышталарга тудар дээш тып чадап турар болгай. Чунар-бажың хамаанчок, малчыннарның чурттаар бажыны чок кыштаглар совхозтарда бар болгай. Чуртталга бажының база чунар-бажыны «Искра» совхозтуң 40 чылынга ыаапла лотереяга ойнадып турган. Ындыг чорукка бо совхоз канчап чеде бергени ол?

Эрткен чылын совхозтуң тудуг цегин ажыл-агый иштинге кооператив аргазы-биле ажылдаарынче шилчиткен. Ажыл-агыйжы харылзаалар талазы-биле кооперативке чедир бо «кооператив» ам-даа ырак-даа болза, ажылды эде тургусканы шору эки түннелдери берген. Чижээлээрге, эрткен 1989 чылда совхозтуң кооперативи 55061 рубльдиг тудуг материалдарын бүдүрген, 28509 рубльдиг тудуг материалдарын саткан. Чунар-бажың, казанак бажың тудуп алырынга таарыштыр кылган бажың ыяжын 5674 рубльге бүдүрген. Ындыг бажыңнарны ниитизи-биле 11-ни кылган. Олар колдуунда 4х4 азы 4х5 метр хемчээлдиг бажыннар. Чижээлээрге, 4х4 метр хемчээлдиг бажыңның ортумак өртээ 500 рубль. Оларны чурттакчы чон күзелдин-биле садып ап, чайгы кухнялар, чунар-бажыңнар тудуп ап турарлар. Ажылагыйның болуунуң база хереглекчилериниң чагын ёзугаар чуртталга бажыңнарының ыяжын кезип берип болур. Бо чылын ажыл-агый кооперативте багай эвес чоруп турар. 4 казанак бажыңның, 1 улуг чуртталга бажыңының ыяжын кезип, ону эптээш, саткан. Саткан бажыңнарының ниити өртээ 3800 рубль болган. Планнаттынган тудуг ажылдары шалыпкын чоруп турар. Бо чылдың эгезинден тура, план ёзугаар ийи аал ишти чурттаар бир бажынын, эрткен чылдан шилчип келген ийи аал ишти чурттаар бажыңнын, малчыннарның дөрт бажының туткан. Анаа немей, ийи аал ишти чурттаар бир бажыны, бир аал ишти чурттаар бир бажыңны кылган. Тудугжуларга шаптыктап турар чүүлдер бар. Кыштагларга тудуп каан улуг эвес бажыңнарны бузуп алгаш баар таварылгалар көвүдээн. Эң ылангыя Чадаана — Кызыл аразында орук үдүнде турар кыштаглардан бажыннарны бузуп аппарган таварылгалар бар. Кыштагларда бажыңнарның печкаларын бузуп, туйбуларын чүдүрүп алгаш баар чүүлдер кайы хой. Кооперативтин кежигүннериниң чугаазы-биле алырга, бир чылда-ла чээрби хире кыштагны оорлап, тоиап турар. Чогум-на оон корткаш, орук үүнда турар кыштага (малчын Ч. Монгуштуң кыштаа) тудуп каан бажыңның ыяжын катап бузуп турар улус болду. Чүгле ханазы туттунган бажыны бузуп алгаш баары мырыцай белеп болгай. Тудуг ажылдарын дүргедириниге кадаг, шил, шифер, курган штукатура дээн ышкаш тудуг материалдарының чедишпези шаптык кадып турар.

Совхозтуң тудугжу кооперативинде ниитизи-биле 50 хире ажылчын бар. Кооперативтиң ажылын прораб З. Ш. Монгуш удуртып келген. Совхоз оон өске-даа адырларыбиле кооператив чарыгдалдары дээш чек-биле санажыр, кывар-чаар материалдарны база совхозтан чек-биле садып ап турар. Чарыгдалларны эвээжеткени дээш камналганын чамдыызын кооператив бодунга арттырып ап турар. Кооперативке совхоз ыяш сөөртүр ийи машинаны, ДТ-75 маркалыг ийи тракторну, бир чүк машинаны быжыглаан. Машина-техниканы ажыглаары дээш совхозка аренда өртээн кооператив төлеп келген.

Бажыңнар ыяжын кезер, бажың тударында аңгыда чурттакчы чонга ачы-дуза чедирер талазы-биле улуг ажылды кооперативтиң кежигүннери чорудуп келген. Чөпшээрели бар кижилерге тайгадан ыяш кезип бээр, бир эвес ону диллирип алыр дээн кижи болза, маназдар, дөрбелчин чудуктар кылдыр кооперативтиң пилорамазынга диллирип берип, тудуг материалдары сөөртүп алырынга машина хөлезилеп берип турар. Чижээлээрге, ыяш диллаririнге бо чылдың бирги кварталында 1500 рубльдиг ачы-дузазын чедирген. Ажыл-агый иштинде кооператив чүгле совхозтуң бодунга эвес, а чурттакчы чонга ажыктыг чүүлдү кылып берип турар.

Кооперативтиң кежигүннери ниитизи-биле багай эвес ажылдап турар. Прораб оларның аразынан кымны эки ажылдап турар деп ылгап адаарын бергеннер кижи болду. Ыяш кезериге Конгар-оол Монгуштуң, бажыннар тударында, септелгеде Дуктен-оол Ондарның, Калчанай Хомушкунуң звенолары шалыпкын ажылдап турар. Пилорамада база чазаныр цехте ажылчыннар боттарының кол кылыр ажылынан аңгыда, чонга ачы-дузаны чедирип келген.

Ажылды организастаарында улуг эвес безин эде тургустунуущкун кижилериниң кызымак ажылдаарынга элээн идиглиг болган. Оон түннелдери көскү. Ол «Искра» совхозтуң тудуг кооперативинин ажылындан илден. Ажыл-агый иштинин кооперативтериниң ажылын оларның кежигүннериниң материалдыг сонуургалын таварыштыр организастап, улам сайзыралыр болза, эки түннелдери берип болур ышкажыл. Бо угланышкынга чаа оруктарны дилеп ажылдаары чугула-дыр.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

ХУУДА БОДАЛДАРЫМ

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1990 ч.) Пленумунга үүлдүт деп көрген бүгү улустуң чугаалажып көөру-биле парлалгага үндүргени «Гуманныг, демократтыг социализмчеж деп СЭКП-ниң удавас болур XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевилелдерин солунардан номчуп, сайгарып көрүп тур мен. Ук төлевилелдерни бүрүү-биле деткивишаан, бодумнуң бодап чоруур саналдарымны, сүмелеримни солун дамчыштыр киирип тур мен. Бодумнуң бактаан турарым партия эге организациязының коммунистериниң ниити хуралынга Төлевилелдер дугайында саналымда киирдим.

Улуг башкы В. И. Ленинниң башталгазы-биле тургустунган Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы болуунуң тургустунуп келген үезиндее бээр совет ниитилелди баштап, иштики болгаш даштыкы политиканы хажык чокка боттандырып келген. Кижиниң чагай чоруу дээш, делегейге бызыг тайбың дээш моон сонгаар-даа туржур.

Ынчалза-даа демократтыны, ажык-чарлыг чорукту шын эвес бидир хөөннер бар, ооң уламындан СЭКП-ни бактаар, ооң ролюн кудуладырыңче угланган янзы-бүрү чугааны өскүдүп турары таарымча чок. Ооң чылдагааны үдел? Бирээде, партияның төп органнарындан эгелээш удуртур ажылдарга ажылдап чораан чамдык коммунистер эрге-дужаалын соора ажыглап, кара туразында ажылап, арагалаашкынче сундуруп, күрүнеге меге медээ берип, алыксак-чиксек, чижен амыдыралче чүткүп, өскелерге үлегер чок, багай салдарын көргүзүп чораанында. Ийде, чамдык удуртукчу коммунистериниң кыры-биле чүгле күш ужуп эртер турган, олче кымдаа чүве чугаалап болбас, чаңгыс сес сөглээр болзуза, ат кылганы ол. Харын-даа оон туржук, күрүнеиин өнүү-хөренгизин эки көрген кижилериге боду часкаан аазаптар-даа тургулаар. Үште, арага-дарыже сундутуп, эрге-дужаалын соора ажыглаан, ажыл-агыйын сандараткан, төлеп чок удуртукчу коммунистерге эрекшей, чиик хемчег оналаган, оларны өске улуг албан-дужаалдарже шилчидип каарга, партияның ат-алдарының кудулап турарының дугайында чугааның тыптып келгениниң чылдагааны ында.

Коммунист кижи болганымда, мындыг саналдарны болгаш сүмелерни киирип тур мен. СЭКП-ниң хүрээленинге аныяктарны киирери шын харын. Ынчалза-даа СЭКП Уставының төлевилелинде 18 хөр четкен ССРЭ-ниң кандыг-даа хамаатызын СЭКП-ге хүлээп алыр дээн. 18 харлыг аныяк кижи школаны чаа дооскан, амыдыралдың берге оруктарын эртпээн, күш-ажылга дадыкпаан чүве болганда, партияга аныяктарны 20-21 хардан өрү хүлээп алыр деп саналдыг мен. Оон ынай СЭКП-ге кежигүн хүлээп алырда албадал-биле эвес, кежигүнге киирер күзелин илереткен кижилерни киирер. Албадап, ыйдып турган чамдык кижилерни партияга киирергe өпөк чүүлдерге чедире бээр чорду. Эрткен чылын бистиң бир партия эге организациязынга кандидат стажы төнген бир аныяк кижини СЭКП-ниң кежигүнүнге киирер дээрге өйталаа каапты. Бир чижек бо-дур.

СЭКП Уставының төлевилелинде кандидат стажының дугайында чүве биживээн-дир, мен бодаарымга, кандидат стажын бир чыл кылдыр хевээр арттырар.

«СЭКП-ниң хоочуну» деп хүндүлүг атты СЭКП-ниң 30-35 чылдан эвээш эвес стажтыг кежигүнүнге тыпсыр болза ажырбас.

Партия хуралдарын кварталда бир катап эрттирерин саналдап тур мен, чүге дээрге дакпыр-дакпыр хөй саныыг хуралдарының ажыы эвээш.

Оолак КАРА-САЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ЧАГААЛАРДАН ОДУРУГЛАР

«СЭКП-ниң хоочуну» хүндүлүг атты 30 чыл стажтыг коммунистерге тыпсырын эштер саналдап турар. Ындыг саналга каттышпайн турар мен. Хамык ужур стаж чедип алырында эвес, ооң төлептиг мөзү-шынарын, ажыл-ижин, корум-чурумун кол барымдаадаар саналдыг мен.

Партияның хоочунунуң амгы хөрек демдээниң хемчээлин улгаттырар, эде кылыры чугула деп бодаар мен.

Доңгак МИЖИТ.
Улуг-Хем район.

* * *

Амгы СЭКП-ниң Уставында айытканын ёзугаар партия эге организациялары ай санында хуралды эрттирип келген. Ооң уламындан хуралга белеткелдер кошкак, хүлээп алган докладчыкан эренгей болуруп эмыдырал көргүскен. Мен бодаарымга, кварталда бир хуралды эрттирерин докладыр, орта белеткелдя үндезини-биле эжижидер, ооң шинтирлери дээштиг деп саналдыг мен.

Арагачы ДОҢГАК.
Чоон-Хемчик район.

* * *

Партияның XXVIII съездинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде идеология ажылынга хамаарыштыр кылыр ажылдар эвээш киргендир. Чоп ортузунга чорудар идеология ажылын эде тургузарынга, чаартырынга хамаарышкан хемчегелерни көвүдедир саналдыг мен. Ылангыя чоннуң чурттап турар черинин, аныяктар ортузунга чорудар идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдарны киирери күзевчиг.

СЭКП кежигүнүнге кирип турарларга бир чыл кандидат стажын хевээр арттырар саналдыг мен.

Надежда ОЧУР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ДЕТКИИРИН ДИЛЕДИВИС

Тожу—Тываның каас-чараш, бай-байлак хемнер, хөлдерлиг, тайга-сыныарлыг оваа чери. Районнуң чурттакчы чону өске районнарга бодаарга эвээш-даа болза, оларның амыдырал-чуртталгазы, бүдүүрүп турар ажыл-үүлези онзагай байдалдарлыы-биле ылгалдыг.

Ол хиреле мынчага чедир бистиң райондан СЭКП-ниң съездилеринге делегат сонгудуп көрбээн. Чоокта чаа партияның ам болур XXVIII съездинге баар делегаттарының кандидатураларын районнуң XIV партия конференциязынга чугаалажып тура, аңаа СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Шыршын биле «Тоора-Хем» совхозтуң мурнакчы саанчызы, аныяк коммунист Мария Барановна Давиктың кандидатураларын саналдааннар.

Совет Тываның чылдарында болуп эрткилээн партияның тос удаа болгулаан съездилеринге Тываның Тожудан өске барык бүгү районнарындан төлээлер сонгудуп, делегаттар болуп чораанар. Ынчаргаш съезд делегаттарының кандидаттарын чугаалажып тура, үстүнде үүлдү барымдаалаза чогуур. Партияның область конференциязындан сонгудар төлээлериң составынга бистиң районуң коммунистериниң саналдааны Тожуның кызы Мария Давиктың кандидатураазы коммунистер деткиир боор дээрзинге идегелдивис.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.
Партияның, күш-ажылдың хоочуну.

ЧАҢЧЫЛДАРНЫ ДАМЧЫШТЫР

Тыва улустуң шагдан бээр чаңчылдары болгаш ёзулаллары буянныг шынарлары-биле онзаланыр турган: ада-иезинге, өгбелерге, төрээн черинге, чонуга ынакшылы болгаш хүндүткели. Бо бүгүнү кижиге чорукка хамаарыштырар турган.

Кандыг-даа салгал чоннуң чаңчылдарының эртинезин камгалап, хумагалаар, ажыткылыг болгай. Төөгүнүн чамдык үе-чаалаларында улусчу чаңчылдарны шажыдан ылган билип албайн тура, ону херек чок деп биле бергениниң чамдык ада-иелер ону боттары база сагыйын баар таварылгалар хөй. Ынчангаш чамдык үнелиг үүлдеривис чидин бар чоруурун сагындырары артык эвес.

Ам национал бот-медерел чаартының турар үеде, чаагай чаңчылдарже катап эглип турарывыс таварылга эвес. Ол бистиң национал чоргааралывыска, ажы-төлүвүстүң мөзүбудуштуг болуруңга улуг оруктуг ажыдып турары өөрүнүүгдүр.

Мен бодумнуң бо үүлүмде улуспуң чаагай чаңчылдарны Чыргаланды школазында болгаш ясли-садикте база суурнуң культура одагларында канчаар боттандырып эгелээнинин дугайында демдеглекселдим. Тыва чаңчылдарны аныяктарга хөрек кырында өөредип чорудары дыка ажыктыг деп бодаар мен. Бо дараазында адаанын коллективтерде кижизидилге ажылында бодум киржип турар мен.

ШКОЛАДА. Бо өөредилге чылының эгезинден эгелээш Чыргаланды школазында өөренгичилерге улусчу чаңчылдарны өөредир талазы-биле чамдык тодаргай ажылдар кылдынган. Бирги чартык чылда бо талазы-биле ада-иелериниң хуралын организастаан. Школада хоочун коммунист, тывадыл башкызы Тыртыймаа Максимовна Баллан аңаа лекция номчаан. Өзүп орар кижилерни мөзү-бүдүштүг, кежээ, угаангыр, сайзырангай дылдыг, эрес-дидим болгаш өскелерни хүндүлээр кылдыр кижизилер дээн ышкаш үүлдер лекцияда кол черни эвлээн. Ада-иелер аңаа боттарының санал-оналын берип, сүмелерин киирип, арга-дужуулга солушкан. Ажы-төлү чаагай чаңчылдарга кижизидериниге өгбүленин ролюнун дугайында улуг чугаа болган.

Өөредилге чылының ийиги чартында эрткен хуралга тыва улустуң педагогиктиг чаңчылдарының талазы-биле лекцияны школа директору Н. И. Арина биле И. Ч. Дондуй олар номчаан. Удаваанда школаның улуг класстарының өөренгичилериниң аразында тыва чаңчылдар болгаш оюнар кежээзин организастаан эртирген. Аңаа суурнуң хоочун чурттакчылары база киришкен. Пенсионерлер Ы. У. Дензинваа, Е. Д. Чындыгыр, «Чодураа» совхозтуң партком секретары О. Ч. Сыват, көдээ Совет күүскомунуң даргазы Н. В. Чындыгыр олар кежээге идепкейлиг киржип, боттарының саналын киргеннер.

Тыва улустуң чаагай чаңчылдар айын март айда школага конкурс кылдыр эрттирген. Чижээ, 8-ки классчылар — «Улусчу чаңчылдар», 11-ге классчылар — «Алгыш-өөрээлдер», 2 «а» классчылар —«Тыва оюнар», 3-кү классчылар — «Тыва хөгжүм хөрекселдери», алдыгы классчылар — «Чечен чугаа, үлегер домактар», 9-ку классчылар — «Дүрген чугаалар» деп темаларга көргүзүг кичээлдер белеткээш, эрттирген. Аңаа класстарның удуртукчу башкыларының киргеи үлүг улуг.

Апрель ай «Тыва улустуң аас чогаалын болгаш чаңчылдарын өөренили» деп кыйгырыглыг эгелээн. Ол талазы-биле сески класстың класс шагына олурштум. Классты тыва ёзу-чаңчылдарга холбаштыр дерип кылган, үлегер домактар, чуруктар болгаш этхерекселдерни делгээн. Эжиктен кирип орда-ла тыва улустуң хөөмей-сыгыды чаңгыланып турар. Стол кырында тыва аъш-чемниң дээжизин салгыр. Уругларны шинчи кинр кеттинген: шупту тыва торгу тоннарлыг. Аңаа класстың 20 ажыг өөренгичилериниң кижи бүрүзү чүве тайылбырлап, көргүскен. Тываларның амыр-менди солчурундан эгелээш, өгге олурары, чугаалажыры, аалчыны үдээри дээш ангы-ангы хевирлерге чижектерни өөренгичилер эки күүсеткен.

«Төрээн черим өөрен» деп темалыг класс шагын алдыгы классчылар база эки организастаан. Шак ындыг кичээлдерни башкылар Алефтина Куллун, Саяна Чигжит, Зоя Суванди, Алдын-кыс Минчей болгаш оон-даа өскелериниң удуртканы класстар эки эрттиргеи.

Тес-Хем болгаш Эрзин районнарының башкыларының «Тыва өгүүн ширээзин долгандыр» деп каттышкан кежээзи база эрткен. Аңаа амгы үеним амданныг чемнерни база делгээн. Мен бодум аңаа сөс ап, чүве чугаалааш, ада-өгбелериниң төөгүлүг чаңчылдарын, аңаа канчаар кижизин, чаңчыгып келгенимни база ол чараш чаңчылдарның чоорту канчаа чиде бергениниң, ам ооң сайзыраа орарының оруктарының дугайында бодумнуң саналдарымны киирдим. Кежээге киришкен башкылар торгу тыва тоннарлыг болгаш бөрттерлиг. Ылангыя улуг пионер вожатыйы А. К. Увангурнуң чараш тыва хөп кеткенин башкылар дыка сонуургаан. Аңаа сүттүг шайны ижип, изиг ханны чигеп бис. Түнелинде конкурс маргылдаалларга башкылар шупту идепкейлиг, улуг сонуургал-биле киришкен. Келир өөредилге чылындан эгелеп уруглар, ооллар тыва тоннарлыг өөренир дугайында хөй башкылар, ада-иелер саналдаан.

«БЕЛЕК» САДИГИНДЕ. «Чодураа» совхозтуң бо ясли-садиги районда дээре ажылдыг коллективтериниң санынга хамааржыр. Ында аргадуржулгалыг кижилер ажылдап турар дээрзин билир мен. Садикте чаштарның дылдомак сайзыралывыче болгаш улусчу чаңчылдарны өөредип, кижизидериниче угланган ажылдар база код черни эвлеп турар.

Бо чазын шагаа байырлалынга белеткеним, уругларга тыва тоннарны, оолларга содак-шудакты база даараткан. Ол хептерни даарап кылырыңга ада-иелер болгаш хоочуннар идепкейлиг киришкен. Суурда чурттап орар пенсионер кырган-авалар Анай Оюн, Чаштыгбай Чикей, Суван Хураган, Кара-кыс Оруйгу болгаш оон-даа өскелериниң адак чиигин чон билир.

Методист башкы Күске Павловна чыылган ада-иелерге болгаш чаштарга шагаа дугайында делгеренгейи-биле тайылбырлаан. Уруглар, садик ажылдакчылары-даа каас-шиник кылдыр кеттиннипкеш, ырлап, танцылап, тывызыктап, үлегер чугаалар чугаалап, оюн көргүзүүлерни бөлүктер аайы-биле бараалгатканнар. Адак соонда «Эрниң эрезш» деп вымпел дээш хүреш болган. 16 бичии мөгелерни аразыдан Коля Монгуш шүүлгеи.

Районнуң садиктер башкыларының методиктиг семинары база чоокта чаа аңаа эрткен. Ооң кол сорулгазы — «Белек» садикте музыка болгаш күш-культура кичээлдериниң эртип турарының дугайында практиктиг кичээл-биле таныжары. Ооң түнелиги багай эвес болган дээрзин аңаа келгеннер демдеглээннер. Тыва немиерниң болгаш кылган үүлдерниң делгелгезин база организастаан. «Ангыр-ооллуң тоожузундан» сценарийлерни база көргүскен, викториналарны организастаан. Садиктиң методиктиг кабинетинде тыва өгүү тиккен болгаш чаныда баглаашта ак аътты мунарынга белен кылдыр тургускан. А белүктер аайы-биле кылган үүлдер хөй болган.

СОВХОЗТУҢ КУЛЬТУРА ОДАГЛАРЫНДА. «Чодураа» совхозтуң Культура бажыныңга шагаа байырлалын организастааны солун. Ону культура ажылдакчылары, башкылар болгаш хоочуннар база аныяктар эрттиргеи. Шагаа темазынга таарыштыр залды дерип каастаан, үлегер домактыр, чечен сестер аңаа келгеннерни дораан-на сонуургады бээр. Агитквартталдар аайы-биле ангы-ангы столдарда тема бүрүзүнге делгелгелерни кылган, а пенсионер хоочуннарның столдары база ацгы. Шагаа кежээзинин ажыдыышкынына хөй чон чыылган болгаш оларның сонуургаан үүлдери арбын болган. Өреме, быштак, аржы, саржаг, чөкпек, хойтпак, далган болгаш эттен кылган үүлдер — манчы-хуужуур, бууза, изиг хан, кургуллай дээш, черле үүнү чок дээр боор.

Маңаа демдеглезе дээним бир үүл болза, аңаа келген аныяктар-даа, хоочуннар-даа хөй кезин тыва национал хептерлиг болган. Чаражын канчаар, өөрүнчүг-даа чорду. Ол кежээге эзирик, корум-чурум үрээн чаңгыс-даа кижи чок болган.

БИБЛИОТЕКА. Тыва улустуң чаңчылдарын нептередир талазы-биле библиотека ажылдакчылары база эвээш эвес үүлдерни кылган. Аңаа «Үлегер состе өүгүл чок» деп аас журналын эрттиргеи. Школаның өөренгичилери болгаш башкылар аңаа идепкейлиг чоруун көргүскен. Библиотеканың эргелекчизи Е. С. Седип-ооллуң тывынгыр чоруун демдеглээри чугула.

Тыва улустуң, боттарыыстың чараш чаңчылдарыысты аныяк-өскенге, салгалдарга өөредир дээш мындыг үүлдерден бистер эгелээн бис. А өске черлерде бо талазы-биле кандыг ажылдар чоруттунуп турар ирги?

Адыя МАСКЫР.
РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, персоналдыг пенсионер.

РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизинге

Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң улуг эртем ажылдакчызы депутат К. А. Бичелдейниң (Шагаан-Арыгның национал-девискээр соңгулда округу) саналы

— Хүндүлүг улус депутаттары! Хүндүлүг даргалакчы! Россияның суверенитединиң дугайында бөгүн чугаалажып турар айтырыгны бодумнуң автономнуг республикамның суверенитедин чугаалажып көөрү-биле тудуш холбаалыг кылдыр көрүп турар мен. Бо айтырыгны өске-даа автономнуг бүгү тургузуулларда ындыг янзылыг көрүп турар боор деп бодаар мен.

Бистиң ниитилел амыдыралывыстың кончуг берге байдалдыг үезинде бо айтырыгны чугаалажып турар-дыр бис. Национал улустуң төлөөлекчизи кижи мени национал аразында харылзааларның кончуг нарын болгаш берге боон турары дүвүредип турар. Ынчангаш РСФСР-ниң суверенитединиң дугайында декларацияны чугаалажып көргеш, хүлээп алыры бистиң Россия ниитилеливистиң күштерин сырый каттыштырарынга дузалаар.

Чамдык мындыг үүлдериниң боон турарын чугаалап көрейн, эштер, «Россия» гостиницаның эжиниң аксында мындыг лозунну азып каан: «Россияны —чүгле орустарга!» Мен база Россия чурттуг кижи мен — Тыва Арат Республика 1944 чылда Совет Эвилелиниң составынга киргенден бээр Россия чурттуг апардым. Россияның бүгү сагыш човаашкынын бодумнуң чонумну таварыштыр көрүп турар мен. Мээң болгаш мээң чонумнуң дугайында Россияның сагыш салыышкынын көрүп база билип чоруур мен. Ынчангаш Россияның суверенитединиң дугайында саналдарны кудуку деңнелден, ооң автономнуг тургузуулларындан тургустунуп кээп турар кылдыр хүлээп көөр мен. Бистиң республикавыстың — Россияның национал улустарының аразында бот-боттарынга хүлээп көрдүнер эки харылзааларны тургузуп алыры амгы үеним чугула сорулгазы болур. Россияның автономнуг республикаларының суверенитеди тургустуумаан шаанда эвилел керээзинге ооң суверенитеди тургустунуп болдунмас деп бодаар мен.

Ооң ынай эштер. Сээн кожаң хостуг болур болза, сеп бодуң база хостуг болур сен. Чоп бүрүзүнүң хостуг чоруудан бүгүдеиниң хостуг чоруу тургустунар. Бистиң федерациявыстың суверенитедин мону барымдаалап тургузар ужурлуг бис.

Бот-тускайлан девискээрлерден, бот-тускайлан автономиялар болгаш бүдүүлгелерден РСФСР-ниң политиктиг, экономиктиг суверенитеди тургустунарын маңаа санал берген эштер тодаргай чугаалады.

Эвилел министерстволарының болгаш ведомстволарының тергидели Россияны социал-экономиктиг аар байдалга чедирген деп, маңаа хөй-ле өөстер дыңналып турду. Ынчалза-даа, эштер, утпайн көрээлиннер. Бистиң Россивыстың автономнуг республикалары, областары, крайлары болгаш округтары Россияның министерстволарының база ведомстволарының талазыдан база-ла шак-ла ындыг тергиделинге таваржып турарлар.

Бистиң автономнуг республикавыста девискээрливистиң аажок улуг кезээ болувустуң республикавыска-даа чатыртпас болгай. Республиканың кол-кол бүдүүлге күүлери база биске чатыртпас. Ынчангаш бөгүн ам, кажан Россияның суверенитедин доктаадып тургузар дугайында чугаа чоруп турар болганда, ылып-ла шак ол үндезининери барымдаалаар херек: ооң кылыг-кызыгаары, Россияның эвээш санныг улустары амдыызында боттускайлан эвес болганда — Россияның ёзулуг суверенитеди турбас-даа.

Мен бодум хуумда Россияның суверенитединиң дугайында Борис Николаевич Ельцинниң номчуп таныштырганы декларацияны деткиир кижи-дир мен. Чүге дээрге мен ол декларацияда национал тургустунуушкуннарга, оларның боттускайлаң чоруунга, оларның ден эргезинге, оларның суверенитединге хөй-ле сагыш, ужурдуланы салып турарын көрүп тур мен. (Алыш часкаашкыны). Четтирдим.

Суверенитеттиң айтырыы — ол дээрге хамыктың мурнунда политиктиг айтырыг деп үүлдү билгеш, а политиктиг айтырыгда бөгүн бирги эзлчегде националлар аразының харылзаалары турып турар болгай, мен бо бедик индирни ажыглап алгаш, тыва улуска кыйгырыг салыр бодап тур мен. Аргажок-тун кырындан кыйгырыг-дыр.

Бистиң республикада сөөлгү үеде аппараттың хөделиишкиннериниң талазыдан ыйдыышкынының уламындан националлар аразының харылзаалары ажок шыңгыы хаңылаан болгаш нарылаан. Маңаа холбаштыр мен дараазында үүлдү чугаалаар бодап тур мен. Мен ону дораан-на тыва дылче очулдурур тур мен. (Тыва дылда сөөглелди номчаан).

Мээң хүндүлүг чер-чуртташтарым! Россияның деңнелинде бистиң эргелеривисти, хосталгавысты болгаш суверенитедивисти кым-даа хүнаан, былаай бербес, кым-даа хол дегбес. Ынчангаш бис, тывалар, Тываның девискээринде бистиңбиле кады чурттап турар орус болгаш өске-даа улустарның телээлериниң эргелери болгаш эрге-ажыктарын хүнаан, былаап алырын, хол дээй бээрин болдурбас ужурлуг бис. Бир эвес кижи болзунга деп эргени, хосталганы болгаш бот-тускайлан чорукту күзээр болза, ынчан ол хамыктың мурнунда өске кижилериниң хосталгаже болгаш бот-тускайлан чорукче эргезин хүндүлээр ужурлуг.

Дыңнаанымар дээш четтирдим. (Алыш часкаашкыны).

ЧУРУКТА: «Революцияның чалбыыжы» совхозта кошкар кадарчызы Чооду Көк-ооллуң калайы Мария Чооду хүлээнип алган малын ажаап, чемгеренге шалынчы үлүүн киирип турар. Олар үш чыл бурунгаар арада керээзи-биле ажылдаарыңче кирген. Ажылагый бо малчынга бир трактору хуузунда садып алырыбиле берген. Мария Чоогу чайлыг үелериниде тракторун база башкарын өөренип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Көскү агитация

Кижизидикчи салдарын бодаар

Көскү агитация — идеология ажылының база бир чугула хевири. Ооң утка-шынарын үеним негелдеринге дүүштүр эде тургузуп, чурттуң амыдыралында политиктиг чаартылгаларны медерел билириңге, социал-экономиктиг хөгжүлдеин дүргедедиринге масса чонну кижизидер, эвилелдээр, ажыл-ишче хей-аъдын көдүрер чепсек кылдыр билдилиг ажыглаарын партия негеп турар. Коллективтериниң көскү агитациязынга кудумчуларда, конторалардың, культура албан черлериниң, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге кабинеттериниң болгаш өскеда чон чыглыр черлериниң иштинде, даштында дерип кылдынган лозуннар, плакаттар, стендилер, самбыралар, булуннар хамааржыр. Аңаа чурттуң, республиканың, районнуң ажыл-агыйының мурнунда салдынган чугула сорулгаларны, партияның болгаш чазактың политиказының стратегиг кол угланыышкынарын тус черниң амыдыралы-биле холбап көргүзер.

Бо чугула политиктиг ажылды херекке албас, ооң ажыл-херекке идиг бээр, кижизидикчи салдарын бодавас чоруктар чамдык черлерде бары хомуданчыг. Тодаргай чижээн Барыын-Хемчик районда «Дөн-Терезин» совхозтан көрүп болур. Суурнуң кудумчуларында, Культура бажыңының, көдээ Совет күүскомунуң, автопарктың, магазинниң, столоваяның иштинде болгаш даштында көскү агитацияга хамааржыр үүлдер көзүлбес, адрестери чараштыр бижиттинмээнин барган кижиге эстетиктиг байдал, аян-шинчи чок кылдыр көстүр. Хой, сарлык, өшкү бригадаларының төптери кылдынмаан, сүт-бараан фермазының кызыл-булуңун дерикри уттундурган. Хөй кижи чыглыр хову бригадазының төвүнде мынчага чедир чангыс-даа лозун, плакат, көргүзүг жилдынмаанын ында ажылдап турар кижилер шүгүмчүлеп турар.

Совхоз конторазының иштинде, даштында байдалы база дөмей. Даштында ниити адреси чок. Кирер эжиктиң бажы ханада «СЭКП-ниң XXVII съездизинин шинтирлерин амыдыралга боттандыраал!» деп кыйгырыг бижээн эрги лозун куурарын, сестери номчуттунмас кылдыр балалганда безин ону дүжүрерин бодаваан. Конторa чаны кудумчуда мыштарга бижиглааш чыскаай аскан көргүзүг, хүндүлел самбыралары, стендилер эргижирээн. Ооң ийизин хат тура шаап каан соонда көдүрер, тургузар хемчеглер албаан.

Конторанын коридорунда, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге эрттирер кабинетте аскылаан «Улусчу контрольдун булуну», «Комсомол амыдыралы», «Информация стендизи», «Партия ажылының булуңу», «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» дээн ышкаш булуннар бар-даа болза, арынарын солуп, чаартпайн турар. Ажыл-агыйның девискээринде өске нацияның кижилери чурттавайн турда орус дыл кырында бижиттингеи болгулаар. Эргелеп башкарылганын чаа хевирлерни, күш-ажылды организастаарының деңнилелиг аргалары — бот-орулга-чарылга, аренда, өг-бүле керээлери, кооперация болгаш коллективтиг керээлер дутайында холбаштырган көскү агитация көзүлбес. Мал, чер, автопарк ажылдарын тодаргай көргүзер сорулга-биле «Планнар болгаш анализтер» деп эгелиг стендини кылып алдаа, ооң көзенектерин ай, квартал айы-биле долдурбайн келген. Хана солуннарны, агитхуудустарны үндүрбейн турар чылдагаанын партком секретары Алдын-кыс Ондараевна Ооржактан айтырган мен.

— Хана солуннар азарга, ора соп кааптар-дыр. Агитхуудустарны моон сонгаар үндүрер бис — деп бүзүреничиг эвес харыы берген.

Секретарынын чугаазындан алырга, совхозта көскү агитация ажылын ооң оралакчызы Артис-оол Ооржак харылаар. Ону ол харылап шыдавас, ужурун-даа билбес, эртем-билин таарышпас— тракторист кижи болган. Херек кырында бо айтырыгны, парткомнуң, бүгү коммунистерниң хуралдарынга чугаалашпааны билдингир.

Политиктиг чугула ажылды шак мынчаар суларатканы дээш СЭКП райкомунуң идеология киллизин база шүгүмчүлээр апаар. Эрткен кыжын районнуң бүгү коллективтериниң аразынга көскү агитациянын көрүүлдезин чарлааш, ооң дээштиг түнелин чедип албаны илден-дир. Республиканың чамдык райкомнары тускай чөвүлелдерни тургузуп, планын погаадып, суур бүрүзүнде хувааш алган, семинарларны эрттирип, практиктиг дузаны чедирип турарындан үлегер алыр ужурлуг.

«Дөн-Терезин» совхозтуң парткому көскү агитацияже көрүнүп, администрацияның санхоо талазы-биле деткимчезинге даянып, идерээн четпестерни дарый эдер үе келген.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

КОЛ-ЛА ҮҮВЕ—ЭКИ ҮЛЕГЕР

Ажы-төлү эртем-сургуулга өөредип, күрүеник болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун сагып, улус чоннуң, эш-өөрүнүн аразынга эки кижи болуп чурттаарынга кижизидери ындыг чиик эвес херек. Маңаа не кижинин үүле-бүдүжү, ачы-хавыязы улуу-биле негеттиннер. Ие деп бедик адын тудуп чоруурларның бирээзи — Тамара Доңгаковна Чыдым-оол. Ол Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Арыг-Бажы салбырда СБФ-ниң мал тарын боозадыр талазы-биле специализи болуп ажылдап турар. Ооң хөй-ниити даалгалары эндерик: бирээзи — партия райкомунуң кежигүнү.

Тамара Доңгаковна болувук ажылын болгаш хөй-ниити ажылын ак сеткиллиг кылырындан ангыда, үлегерлиг ве. Улуг уруу Светлана Омскиниң көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, эртеминиң аайы-биле Соңгу Казахстанда ажылдап турар. Оглу Роман — тудуг техниги, Улуг-Хемниң «Чодураа» совхозунда. Марина Новосибирскиниң садыг институдун дооскаш, Кызылда ажылдап чоруур. Саяна — көдээ ажыл-агый техникумунуң доозукчузу, ам авазының чанында, фермада мал эмчизи. Хеймери Чечек Кызылдың эмчи училишезинде эки өөренип турар.

Уругларының эртем-билиг чедип ап, кызымак ажылдап чоруурун — Тамара Доңгаковнаның ачы-буяны. Ол уругларынга бичиизиндеи тура эки аажы-чаны хевирлеп, оларны кижизидилгезинче улуг кичээнгейин салып келген. 20 чыл ажыг үе иштинде ажы-төлүн өскүссүретпейн өстүр азырап, эки кижилер кылып алыр дээш чылын чытпайн-даа чораан.

Тамара Доңгаковна ышкаш, уруг-дарының эки ажыга, чараш чаңчылдарга кижизидип чоруур ада-иелер аравыста хөй. Ынчалза-даа сөөлгү үеде ажы-төлүн көрүп, хайгаарамас, оларын суда салыпкан, аңаа олурар кижилер база чок эвес. Ылангыя сөөлгү үеде кем-херек үүлгедиглери чүге көвүдеп турарыл? Ону улуг улус эвес, хөй кезиниде аныяктар үүлгедип турар болгай. А оларның ада-иелери чүү көрүп орарлары? Ол хамаанчок уруг-дарыг аразынга үлегер-чижек чок чүве чугаалаар, чүрүм үрепкен оглу-кызынга болчур, ол дээш шагдааларны бурулаадыр кижилер бар. Ындыглар Хеидергениң Ак-Тал суурда бар, олар мининп алчынар.

Уруг-дарыгны кым-на хүн бүрү, шак бүрү хай деп, чагып-сургап турар боор. Кол-ла чүве — улуг кижилериниң эки үлегери. Олар күш-ажылга ынак, эки төөгү чаңчылдарын сагып чоруур болза, аныяктар оларны уун салгаар. Аныяк-өскениң чаагай кижизидилгезинге Т. Д. Чыдым-оол ышкаш ада-иелер улуг үлүүн киирип чоруурлар.

Мижит ДОҢГАК.
Күш-ажылдың хоочуну.
Ак-Тал суур.

Айтырыңар, харыылап берээли

ДЕМОКРАТИЯ БОЛГАШ ЧАА ШИМЧЭЭШКИННЕР

Неформалдыг организациялар болгаш неформаллар дугайында солун дамчыштыр делгереңгей-биле тайылбырлап бээрин Кызыл хоорайның чурттакчызы Ч. Монгуш болгаш Тес-Хемиң Ак-Эрикте Б. Соян олар редакциядан дилээн. «Билигэ ниитилелиниң кежигүнү, республика категориязының лектору А. Дугержаанын тайылбыр чүүлүн мооң алаанда допчулап парладывыс.

Совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларында калбак демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук чокка революстуг эде тургустунуушкунуң амгы болгаш эчис сорулгалары боттанмас дээрзин ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чаңгыс эвес удаа онзалап демдеглээн.

Бистің ниитилелвисти калбаа-биле демократчыдып, ажык-чарлыг чорукту улам-на хөгжүдүп турарының байдалдарында языбүрү хөй-ниити организациялары болгаш шимчээшкиннери чурттуг барык бүгү чер болганында тургустунуп, тыптып кээп турар. Албанның ёзузу-биле эвес, а боттары тургустунган ыдыг организацияларыны, ниитилелдерни, шимчээшкиннерни неформалдыг организациялар, оларның тургузукчуларын, ол ышкаш кежигүннерни неформаллар деп адап турар. Ол организацияларга болгаш шимчээшкиннерге хамаарыштыр СЭКП ТК-ның февраль (1990 ч.) Пленумунга мынчаар демдеглээн: «Бо чорудулга кайы-бир үе-чадада партияларның тургустунарынга чедирин магат чок». Ынчаарга совет ниитилел тургузуун быжыглаан ССРЭ Конституциязынга үүлүшкен ажыл-чорудулгалыг бүгү неформалдыг организациялар-биле чугаалажышкынарны кылырынга, харын кады ажылдажырынга СЭКП, ооң бүгү органнары болгаш организациялары белен.

Сөөлгү медээлерни ёзугаар алырга, бистің чуртувуста 60 мың ажыг неформалдыг каттыжышкыннар, бөлүктер тургустунган. Бот-тускайлаң ажыл-чорудулгалыг неформалдыг организациялар — бистің чуртувуста политиктиг плюрализмниң тодаргайлаарга, политиктиг үзел-бодалдарның языбүрү хөй хевирлиниң илергелээшкини-дир. Неформалдыг шимчээшкиннериң ең-не нептереңгей болгаш массалыг хевири — улусчу фронтулар. Совет ниитилелдиң демократтыг чаартылгазының тевиниден улусчу фронтуларның хөй нуруузу 1988 чылдың чайынында болгаш күскээр үезинде тургустунгулаан. Эде тургустунуушкунга идигии бээрин олар боттарының кол сорулгазы кылдыр чарлаан турган.

Неформалдыг языбүрү улусчу фронтуларның, шимчээшкиннерниң программалыг документилери колдуунда демей, чурттуң политиктиг, экономиктиг социал амыдыралынга үндезин реформаларны боттандырарының, чоннуң хамааты идепкейлиниң көдүрүнүң, харыысалгалыг шиитпирлерни хүлээп алырынга совет кижилерниң ролюн бедидериниң идеяларын олар боттарының программаларынга айыткан. Ынчалзажок эвилелдешкен чамдык республикаларда улусчу фронтуларның хөй нуруузунуң, оларның-удуртукчуларының — херек кырында ажыл-чорудулгалары, практиктиг хөделишкиннери үүгле эде тургустунуушкунга эвес, харын ССРЭ-ниң ниитилел-политиктиг күрүне тургузуунга, хамыктың мурнунда СЭКП-ге Совет күрүнеии Эвилел керээзинге, бистің чуртувустың хөй националдыг ажы-дуңма улустарының ленинчи найыралынга дүүшпейн турар дээрзин амыдырал бадыткан көргүскен.

Үүге ыдыг болу бергенил, кол чылдагааны үүдел? 1988—1989 чылларда Прибалтика республикаларынга, Азербайджанга, Арменияга, Грузияга, Узбекистанга тургустунган неформалдыг шимчээшкиннерниң удуртулгазынга буржуаз-националисчи, чарылдырыкчы, анархисчи үзел-бодалдыг, антисоциалистиг, дорту-биле чугаалаарга, контрреволюстуг үзелдиг кижилер шургүп киргеш, эгезинде эде тургустунуушкунуң чаагай идеяларын, сорулгаларын ажылган, аңаа чагдынмышаан, боттарының республикаларының үндезин чурттакчыларын, ыланғыя аныяктарны төөрүп, Совет эрге-чагырганга, СЭКП-те, ССР Эвилелинге удур хөделишкиннерни баштай бүдүү, сөөлүнде ажыы-биле кылып эгелээннер. Бо үүлүде ук республикаларда улусчу фронтуларның, неформалдыг өске-даа шимчээшкиннерниң ажыл-чорудулгалы херек кырында эде тургустунуушкунга удур угланы бергениниң кол чылдагааны ол-дур.

Эгезинде эде тургустунуушкунуң лозунуубиле чагдынып алгаш, Литвага тургустунган «Сәюдис» деп неформалдыг шимчээшкиннин удуртукчулары Литва ССР-де политиктиг эрге-чагырганы, республиканың Дээди Соведаа херек кырында холга апкан болгаш Совет Эвилелиниң составындан Литва ССР-ниң үмернинң дугайында шиитпирни ол республиканың Дээди Соведииниң сессиязынга чарлаарын чедип алганнар. Азербайджанның улусчу фронтузунуң удуртукчулары националлар аразының харылзааларын хан төөгүшкүнүүг мисилдежишкиннерге чедирбишаан, Азербайджан ССР-ни ССРЭ-ден ажылаш, «Азербайджанның мусульман күрүнезинің» тургузарынче үүгүп турар. Ол улусчу фронтуларның болгаш өске-даа организацияларының удуртулгазынче чарылдырыкчы, националисчи үзел-бодалдарлыг күштер шургүп киргеш. Оларның шуптузу боттарының улустарының, ыланғыя бөдүүн ажылчын, тараачын массаларының, аныяктарының эрге-ажыының дугайында көңгүс сагыш салбас, «чоннуң өмүнээнинде» деп меге чылдак-биле хөлилип, эрге-чагыргаже үүгкээн, үүгле хуузунда эрге-ажыын хараан авантюристиг кижилер болуп турар. Ынды кижилер боттарының чонуунуң ат-алдарын, арын-нүүрүн, хосталгазын, хамаарышпас чоруун америк долларга, англи фунт стерлингиге азы барыңгерман маркага садарынга белен болгаш Совет эрге-чагырганы узуткаарын ораалдажып турар. Прибалтика республикаларында улусчу фронтуларның удуртукчулары — 1940 чылга чедир чагырыкчы национал бай буржуазияның сыскыңдылары-дыр. Чижээ, «Сәюдистің» кол удуртукчуларының бирээзи, амгы үеде Литва ССР-ниң Дээди Соведииниң Даргазы Ландсбергис— оларның бирээзи. Ооң адазы көреңгитен бай Ландсбергис деп кижи 1941 чылдың июнь 23-те, Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде төрээн Литвазын гитлержи фашистерге хамыкты мурнай сатпышаан, буржуаз-националистиг «түр чазактың» министри болуп, литва улустуң ак сеткилдиг ооллар, кыстарын, социалистиг Төрээн чурттуң чалбыштыг патриоттарын, ооң иштинде Литваның национал маадыры партизан Марите Мельникайтени араатанзыг ёзубиле шаажылап өлүрериге идепкейлиг киржип, Гитлерниң мактарын, эвээш эвес шаналдарын алган. Ол-ла Ландсбергис ынчаарда Гитлерге чагаа чорудуп, «большевик дарлалдан» Литваны хостааны дээш өөрүп четтиргенин илергейлээн. «Сәюдистің» удуртулгазынче ыды кижилериң сыскыңдылары шургүп киргеп турда, хөй-ниитиниң неформалдыг ол организациязындан эки үүлүү кордаан херээ чок. «Сәюдистің» удуртукчузу Ландсбергис болгаш ооң талалакчылары Литва ССР-ниң Совет Эвилелиниң составындан үндүрерин ораалдажып, республиканың чонуунуң, ыланғыя аныяктарының угаан-медерелин национализмиң хораны-биле төөредип, Гитлериң, Гимлериң, Герингиниң, Гебельстиң фашистиг, калчаалыг политиказынга, пропагандазынга, дерзин үүгедиглериңге дөмейлешкек хөделишкиннерни амгы үеде херек кырында кылып турар.

Азербайджанның улусчу фронтузунуң удуртукчуларының бирээзи Байрамов республиканың кызыгаар чоогунда бир районунга дерзин үүгедиглерни кылган кем-херек үүгедикчилерни, политика талазы-биле чавыс биличиг кижилерни, ыланғыя аныяктарны кажар, меге арга-биле эвилелден алгаш, районга Совет эрге-чагырганы херек кырында дүжүргеп турган. СЭКП райкомунуң бирги болгаш өске-даа секретарьларын, райкүүскомунуң удуртукчуларын, милиция ажылдакчыларын өлүрүп, артканнарын сывырыпкаш, партия райкомунуң, милиция салбырының бажыңнарын орттедипкен. Азербайджанның улусчу фронтузун «деткинр» деп чылдак-биле чоннан чыылдырган 4 миллион рубльди Байрамов ап алгаш, 1990 чылдың февральда Иранче дезип чоруй барган.

Совет эрге-чагыргага өжээтен, националисчи кижилер удуртқан улусчу фронтулар-биле чергелештир, совет ниитилелдиң революстуг чаартылгазынга төлептиг үүүн киирип, социализмниң, совет демократиязының хөрээн камгалап турар улусчу фронтулар, ыланғыя интерфронтулар, өске-даа каттыжышкыннар, шимчээшкиннер бистің чуртувуста эвээш эвес дээрзин демдеглээр херек. Неформалдыг шимчээшкин бистің республикада база эгелээн болгаш үргүлчүлеп турар. Бо талазы-биле кол черни Тываның улусчу фронтузун (ТУФ), а сөөлгү үеде Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкини деп неформалдыг организацияны тургузар дээш шимчээшкинээлен турар. Ооң программазының болгаш уставының төлевилелдери-биле таныышкан мен. Ук документилер чурттуң өске регионнарында улусчу фронтуларның, каттыжышкыннарының, шимчээшкиннериниң программаларына, уставтарына элээн дөмейлешкек. Чижээ, ТУФ-туң программа болгаш устав төлевилелдериниң чугула чамдык үүлдери орус культураның «Отечество» («Ада-чурт») деп Москвания эки тура хоорай ниитилелиниң уставында көрдүүген кол сорулгалар-биле барык дөмей. Ол ниитилелдиң уставында мынчаар бижиттинген: «Төөгүнү, культураны, чоннуң аас чогаалын, уран-шевер кылыгларын өөренир, орус улустуң уттундурган чаңчылдарын катап тургузар талазы-биле ажылды москвачыларның ортузунга ниитилел чорудар... ССРЭ-ниң язы-бүрү улустарының национал-культура эрге-ажыктарын төлээлеп, Москвада турар төптер-биле харылзааларын тудуп, ажылдың дүржүлгазын солчур».

ТУФ-туң программа болгаш устав төлевилелдери чогуур үезинде парлаттынмаан түүнелиниг республиканың районнарында чамдык аныяк кижилер ам тургустунар чаа организацияның эрге-хүлээлгелерин, сорулгаларын элээн соора билип, ооң кол-ла сорулгазы — Кызылга, Самагалдайга «сарыг шажынын» хүрээзин тудары кылдыр санап турар. Ынчангаш неформалдыг чаа организацияның, ооң сорулгаларының, эрге-хүлээлгелериниң дугайында шын тайылбырны чоннуң, ыланғыя аныяктарын ортузунга тодаргай, шын тайылбырлаары эргежок чугула деп болдаар мен.

МАЛЯРЛАР

48-ки тудуг эргелениң тудугжулары, шеверлекчилер болгаш малярлар эрткен чылдың түүнели-биле республиканың тудуг организацияларының аразында социалистиг чарышка киришкеш, аңаа багай эвес түүнелдерлиг болган. Тудугну өй-шаанда ажыглалга киирер болгаш ооң шынарын экижидер талазы-биле чамдык эки түүлдер чедип алдыган. Эргелелдиң бригадалар аразында Кызылдың дуржулгалыг тудугжуларының бирээзи — Нина Донгактың болгаш Валентина Борбак-ооллуң удуртқаны малярлар бригадалары бо чылдың бирги кварталында багай эвес ажылдаан. Чижээлээргe, Нина Донгактың бригадазы бо хүннерде общежитие тудуунда, тос хаңгыр бажыңда болгаш республиканың Парлалга бажыңының агар септелгезин шалыпкын чорудуп турар. Тудугжуларның бир звеноузун хоочун маляр Вера Дүүленовна Ширине каш чыл улаштыр удуртуп, ынак ажылыга дыка хөй аныяк кыстарны өөредип, оларның аргамергежилин бедидеринге үлүгхуузун киирип келген.

— Мээң удуртуп турарым малярлар звеноузу бо хүннерде Парлалга бажыңында чугайлаар болгаш будуур септелге ажылдарын майның эгезинде эгелединис. Ам кайы-даа черлерге септелге азы шеверлел ажылдарын чорударда ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырып турар бис. Чайгы үени ажыглаан, ажылга эртежик кээп, ону кыска үеде доозар дээш деминг ажылдап турар бис. Аныяк малярлар Вера Хертек, Нина Ондар, Лилия Кызыл-оол, Мария Донгак, хоочун ажылчын Лидия Прохоровна Шляповникова болгаш ооң-даа өскелериниң шалыпкын ажылдап турарын демдеглээр херек — деп, звеножу чугаалаан.

ЧУРУКТА: В. Ширииниң звеноузунуң кежигүннери. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Профоблчөвүлелде

КУРОРТТАР БЕЛЕН БЕ?

Чонуң чайгы дыштаныылгазын организастыг эгелээр, дыштаныкчыларга таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузары—профэвилелдериниң амгы үеде кол сорулгаларының бирээзи ол. Бо айтырыгларны шиитпирлээри-биле эвээш эвес ажылдар кылдынганы чугаажок. Ылангыя республиканың хоочун курорттарының бирээзи «Чедер» курорт бо чылын 6, а «Үш-Белдир»—4 эвлечеглиг ажылдаар апарганы дыштаныкчыларга дыка таарымчалыг болуру биилдингир.

А чонуң чайгы дыштаныылгазының төөгү апарган бо курорттар дыштаныкчыларны хүлээп алырынга белен бе? Бо айтырыгны профоблчөвүлелдиң секретариадынга чугаалажып көргеш. Аңаа адырлар аайы-биле профэвилел обкомларының даргалары, профэвилелдериниң активи киришкеш. Бо айтырыгның тургустунуп келгени база таварылга эвес: ады үнген курорттарда амгы байдалды алгаш көөрге, ында дыштаныкчылар хүлээп алырынга белеткел кошкак.

Красноярскының девискээр-курорт чөвүлелиниң даргазының Тыва АССР-ни хамыылап турар оралакчызы А. А. Саяның ол талазы-биле тайылбырын аңаа дыңнаан. Курорттуң ажылдап эгелээринге чедир каш хонук артса-даа, ында чедир кылдынмаан ажылдар эвээш эвес дээрзин ол чугаалаан. Ында чаа тудугларны кылып турарын эде дериишкиннериниң доозулбаттаанының чылдагаанарын ол тайылбырлаан. Материалдар чедирилгези база үзүктели бээр, чүүк чедирилгенин авиаторлар саадалы бээр таварылгалар барын ол чугаалаан.

Амгы үеде бүгү материалдар бар, дүнзаалар ажылдар доозулган, чоокку хүннерде курорт дыштаныкчылар хүлээп алырынга белен болур дээрзин А. А. Саян бүзүреткен.

— Ажылчы чонуң холунда 246 путёвка бар. Бир эвес амгы байдалда турары ышкаш кошкак темпилиг ажылдаар болзувусса, июнь 1-де курорттуң ажылары берге. Черле шыны-биле харылаан көрүнер — июнь 1-де курорт ажыттынар бе?— деп, айтырыгны аңаа салган.

— Столовая, дыштаныкчылар чурттаар өрээлдер белен-дир, арткан ажылдарны дарый доозар бис. Чогуур үезинде курорт ажылдап эгелээр ужурлуг—деп, ол бүзүреттi.

Чамдык бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчулары үүгле келгеш дыштанырын болаар, таарымчалыг байдалдарны негээр-дир, а акша-көрегги-биле дузалаарын ийги чергениң айтырыы кылдыр көрүп турары шын эвес дээрзин А. А. Саян чугаалады.

Адырлар аайы-биле профэвилел обкомларының даргалары ол чугаага киржип, боттарының саналдарын, сүмелерин база бергеннер. Ылаңгыя А. К. Бакулин, М. Х. Самданчап, Г. И. Насюрюн, профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар олар үүгле курорт ажыдымышының үеин келирге дүвү-далаш-биле ажылдаар эвес, а ол ажылды бүдүн чыл дургузунда доктаамал чорудары үүгула дээрзин аңаа чугаалааннар. Ол талазы-биле айтырыгга хүлээп алган шиитпир чаңгыс— «Үш-Белдир» курорт июнь 1-ден эселеп дыштаныкчыларны хүлээп ап эгелээр.

«Чедер» курорт дыштаныкчылар хүлээп алырынга белен бе? Ол дугайын курорттуң директору К. П. Губановаың дыңнадыын база аңаа чугаалажып көргеш. Дыштаныкчыларны хүлээп алырынга курорт колдуунда-ла белен дээрзин ол тайылбырлаан. Ынчалза-даа курорттуң техниктиг хандырылгазында чамдык чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа бар. Ону бо каш хонуктарда кылып доозуптарын директор аазады. Курорттa столовая-даа, дыштаныкчыларның чурттаар өрээлдери-даа белен.

Чонуң чайгы курорт сезону эгелээринге чедир каш-ла хонук арткан. А курорттарыыста байдал дыштаныкчылар хүлээп алырынга белен эвес болган. Ынчангаш ам арткан каш хонукта чедир кылдынмаан ажылдарны дарый доозкаш, июнь 1-ден эгелеп дыштаныкчыларны хүлээп ап эгелээрни А. А. Саянга болгаш К. П. Губановага профоблчөвүлелдиң секретариадының хуралындан дааскан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
Профоблчөвүлелдиң парлалга төөгүнүң удуртукчузу.

КОГАРАЛ УЛУГ

Күргаг, каяң агаар болгаш чамдыкта шуурганче шилчий бергилээр күштүг хат Сибирьниң болгаш Тываның агвар-бойдузуун дыка өскертип турар.

Тывага май 16-га чедир 100 хире өрт үүгеп. Ол республиканың улус ажыл-агыйынга болгаш тус-тус хамаатыларга коячыг улуг когаралды чедиргеп.

Чижээ, май 1-де Кызыл районнуң Суклак суурунга өрт Кечил-оол аттыг кудумчуда ийи квартиралыг бажыңга болгаш. Улуг-Хемде Чаа-Хөл суурга май 2-де электри дамчыдылгазы өрттенгениниң уламындан чуртталга бажыңынче шилчээн. Ниити когарал 22125 рубль болган. Ол районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозка бичин уругларның от-биле серемчилел чок болганының түүнелинде, өг, радиостанция өрттенген. Когарал — 3603 рубль. Таңды районнуң «Россия» совхозка май 5-да базала электри дамчыдылгазындан кажаа өрттеңи берген. Когарал улуг: 21990 рубль.

Өрттерниң барык аллаан хире хуузу курган от-сигении, бокту өрттеткениден, от-биле серемчилелди кошкатканындан бичин уругларның оваарымча чок чоруундан болуп турар.

Бо хүннерге чедир республиканың арга-арыгларында 160 хире өрт болган. От барык-ла 2,5 муң гектар черни үрегген каан.

Арга-арыгта болган өрт республиканың чурттакчылыг черлеринге айыыл база чедирип болур. Арга-арыгта үнген өрт элээн каш мал кажааларынга, малчыннарның бажыңнарынга когаралды чедиргеп.

Аал-оранынга, кудумчуга, ажылга өрттен озал-ондак болу бээриниң чурумнарын шыңгыы сагыырын өрт камгалалының ажылдакчылары республиканың бүгү чурттакчыларынга сагыындырып тур. Арга-арыг дилиндектерин долгандыр ацдарарын сонгаарлатпайн чорударын районнар звеноларының удуртукчуларындан негеп тур. Ооң-биле кады өртту болдурбазының талазы-биле чугула хемчегларын алыры негеттинип турар. Өрттүң өөскүп, тарай бээрин болдурбас херек. Ону лайгаарап көөр доскуулдарны тургузар, ужурлуг.

Владимир ЛЕМТЮГИН.
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өрттен камгалаар киллизиниң начальнигиниң оралакчызы.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Уланчызы. Эгези № 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 85, 90, 98, 99, 104, 107, 112, 113, 116 «Шында»).

Ниитизи-биле алырга контрреволюсчу организацияның эчис сорулгазы болза ТАР-ның хамаарышпас чоруун дүжүрери болгаш федералдыг тургузугну катап тургузары, Японияның дузазы-биле Тываның революсчу чазаан дүжүрери болур».

Седип-оолдуң, Бадыраанның, Чүрмит-Дажының, Хемчик-ооллуң болгаш Токаның саналдарының соонда «ИХЯ сайыды эш Полаттың саналы бүрүнү-биле болгаш долузубиле хүлээп алыр» деп доктаал хүлээп алдынган. (ТАОнуң партия архиви, ф. 1, оп. 2, херек 788, арын 188).

1938 чылдың сес айның 23-те ТК-ның президиумунуң хуралынга Тока, Чүрмит-Дажы, Хемчик-оол, Седип-оол, Уваңгур, Полат, Шома, Бадыраа, Базыр-Сат, Лопсан-Самбуу, Анчымаа болгаш Товаришчай олар киржип турда, Байыр Коминтерниге чорааныңның дугайында илеткел кылган. Байырның «...а ол ышкаш танчайлар дугайында база дыныткан мен, биске экономикага, культураға болгаш политикага ажылды экижидерни, оларга улуг идепкейлиг демисежирни, шиитпирлиг согугну таварыштырарын сүмелээн» деп сестерин улуг үүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган.

Президиум хуралынга саналы бергеннер «Контрреволюсчу танчайларның дазылын тура согары — улуг чугула ужур-дузалыг херек» (Хемчик-оол); «Контрреволюсчу танчайларны узуткаар дээни тодаргай айтыышкындыр» (Лопсан-Самбуу); «Сойгалаттырган танчайларга хамаарыштыр Коминтериниң айтыышкыны ханы деткимчени алган. Ол айтыышкынларны боттандырар талазы-биле тодаргай хемчегларны ажылдап кылыр сорулга-биле чоокку үеде нам ТК-ның пленумун чыыры эргежок чугула» (Чүрмит-Дажы) деп турганнар. Ындыг бодалдарны боттарының саналдарынга Базыр-Сат, Тока олар база илередип турган.

Президиум хуралы дараазында доктаалды хүлээп алган: 1) Эш Байрның илеткелин долузу-биле болгаш бүрүнү-биле хүлээп алыр. 2) ТАРН ТК-ның пленумун чыылдырар.

Болуушкуниар чаныыктан дүрген улажып эгелээн. Ол үеде ИХЯ-ның ажылдакчылары болгаш НКВД-ниң инструкторлары контрреволюсчу организацияларның херектериниң талазы-биле истелгени барык доозуп турганнар.

1938 чылдың сес айның 30-де ТАРН ТК-ның президиумунуң болгаш ТАР-ның Биче хурал президиумунуң каттышкан хуралы Тока, Байыр, Ойдуп, Полат, Седип-оол, Сүрүң, Базыраа, Лопсан-Самбуу, Уваңгур, Товаришчай, Сүгдүр, Базыр-Сат, Самбуу, С. Кызыл-оол, М. Кызыл-оол, Намчак, Кижиргоол, Таржаа, Анчымаа, Шома, Лама олардың киржилгезин-биле Полаттың «Контрреволюсчу танчайларның бөлүүн илереткен дугайында» илеткелин дыныан чугаалашкан. (Илеткелдиң сөзүүнүн тывылбаанны хомуданчыг, протоколда «Илеткелдиң материалдарын кошкан» деп немей бижилге бар — **(авторнуң тайылбыры).**

Ол илеткел талазы-биле Товаришчай, Бадыраа, Кызыл-оол, Сюрюн, Ойдуп, Байыр, Лама, Базыр-Сат, Седип-оол, Кызыл-оол, Анчымаа, Намчак, Уваңгур, Сүгдүр, Лопсан-Самбуу, Уваңгур, Тока олар санал бергеннер. Оларның саналдарынга киленнiң болгаш өөрүшкүнүн, көөр хөөн чок чоруктуг болгаш сеткил-ханыышкынын сестери илерээн: «Илеткелди өөрүп хүлээп ап тур мен» (Кызыл-оол); «Илеткелди үүлдүг деп санап тур мен. Киржи хөөнү чок идегет. Чүрмит-Дажының төөгүзүн чугаалаксай-дыр мен. Ол феодал кавайга өскен. Чалаананың адаккы хүрээзинин эзэзи болгай. Барыын үзелдиг удуртулганы халаа турда, ол революсчу кылыр чагдынып алгаш, мынчага чедир бодун чажыртынып келген-дир. Контр Чүрмит-Дажы «орус сайтыныкчы» деп Токаны дорамчылап, ону өлүрер үзелдиг турган. Доңдук боолан каар дугайында эзирин алгаш көрүгүлештир улуп орган» (О. Баир); «1937 чылда Чүрмит-Дажы меңээ мынча дээн: бодап көөрге сен чоорту большевик апаар боор сен, эй, ол, Тываның тугу кылдыр кымны кинсидип алза экил, Токаны тук кылып ап болур бе?» (Базыр-Сат); «Чүрмит-Дажы мынча дээн: «Кутвулар командылап турар апарган-дыр. КУТВ дооскан ооллар чүүү-даа билбес мугулайлар, чүүү-даа бүдүре албастар, үүге дээрге орусчуп калган, орус кадайларының холунда болдурлар ийин» (Седип-оол); «Троцкистер-биле харылзааны бир дугаарында Торлаажык эгелээн, троцкисчи үзелдерни ол Тывага тарадып турган ышкажыл» (Полат).

Көрген, билгеннериң хеченчилел турарын ёзугаар алырга, ТК-ның президиумунуң хуралы август 30-деп 31-же дүне Биче хуралдың президиумунуң даргазының оралакчызы Полат.

Биче хуралдың президиумунуң секретары Чадамба».

ТАРН ТК-ның Пленумунга (1938 ч. август 31) С. Тока «Контрреволюсчу танчай-чүрмит-дажыларның артынчыларын узуткаар болгаш намга революсчу серемчилелди бедидер дугайында» илеткелди кылган. Ол илеткелдиң сөзүглелиниң кайгамчык дүрген тыптып келгени бисти эдепсиндирген. Даап бодап көөрге, илеткелдиң сөзүглелин Нам комиши болгаш ИХЯ-ның тускай политкилдизи баш бурунгаар белеткээн хевирлиг.

С. Токаның кол тезистери революция мурнундагы Тываның байдалын, арат-чаның хосталгалыг шимчээшкинин, аңаа аңгы-аңгы аңгыларының ролюн, улусту революциялыг тиилелгезинге Октябрьның шиитпирлиг салдарлыын, ТАР-ның тургустунарынга, бижигарынга база көгжүүрүнге ССРЭ-ниң улуг салдарлыынын дугайын ыыныр болгаш бүгү талалыг илеткел. Ынчалзажок илеткелди контрреволюсчу организацияның турганын, ооң баштыңнарының буруулуун бадыткаары-биле факт-барымдаалары таарыштыр тургусканының база меге өчүктерниң үндезининге бээзин, 1963 чылдың январь 31-деги Полаттың СЭКП ТК-ның Партийжи контроль комиссиязының даргазы Н. М. Швернигтиң адынга киргеп билдирилгининде мынча деп айыткан: «Эш Токаның пленумга илеткели колдуундала феодал дүжүмет Тевер-ооллуң база Чадаана хүрээзинин ламазы чораан К. Эренчинин өчүктеринге үүлеп ленип тургустунган. Олар ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы турган Чүрмит-Дажының база Мооллуң эренгей сайыды Гэндэнни дамчыштыр Тываның болгаш Мооллуң контрреволюсчулары-биле харылзаалыг турганнар». Ол үеде болдунуң хөделишкиннериге хамаарыштыр шиниыының база частырыг чогунуң талазы-биле бүзүрелин хөй чылдар иштинде Полат хөрээнге эдилеп келген.

1961 чылдың декабрь 31-де ооң өчүп тайылбырлаанын мындыг: Чүрмит-Дажының удуртқаны контрреволюсчу болук 1921 чылдан бээр революсчу чазакты узуткаарын, Совет Эвилели-биле харылзааларны үзерин, Тываны Моолга каттыштырарын болгаш Японияга чагыртырын кылдын келгеи. Бөлүктүң киржикчилери Тыва биле Моол чаңгыс чүдүлгелиг, дөмей чаңчылдарлыг чурттар деп чугаалап, а херек кырында япон самурайларының Моолче халдаарын күзеп турганнар. Оларның 1921 чылдан 1936 чылга чедир уламчылаан келген харылзааларының дугайында материалдар архивтерде, ол ышкаш феодал Оюн Тевер-ооллуң, Танчайның база Чүрмит-Дажының өчүктеринде бар (СЭКП ТК-ның чанында марксизм-ленинизм институдунуң партияның төп архиви, ф. 589, х. 7965, арын 135).

Юрий АРАНЧЫН.
(Уланчылыг).

Буруулаттырып турганнарны ынчангы «Шын» солунга «сойгалап» турганы.

Солунуң бо арнын Курархивтен Ондар Охемчик хоолгалаан.

НАЙЫРАЛДЫГ ЧУРТТАЗА

Сөөлгү үеде чурттун бүлүн бүрүзүнде националдар айтырыының талазы-биле элээн нарын айтырыглар тургустунуп турары бүгүдеге баалдынгир. Мен бод-арымга, кандыг-даа нацияның кижилери чурттун бүлүн бүгүдезинге кожа-хелбээ, эп-найыралдыг чурттаар болза, ында бак чүве чок, улам эки болгу дег. Үүге дээрге бот-боттары ажылга ога-мергежилин өөренип чурттаарда, улам идиглиг болур.

Маңаа каш-ла чижектен киирип көрейн. 1950-1960 чылдар үезинде бистің Бий-Тайга районнуң төвү Тээли суурга болгаш өске-даа колхозтар төптеринге өске нацияның кижилери дыка хөй чурттап, ажылдап турдулар. Бистің Шөй суурга кайлыг-даа мергежилдиг, каш-даа нация кижилер турдулар. Ынчан школага өөренип турумда, башкылар, эмчилер, агроном, зоотехниктер, чолаачылар, механизаторлар, сыдыгжылар колдуунда өске нацияның кижилери-ле болгай. Ынчан оларның-биле эп-найыралдаа кончуг, бай, годуг-доваа чурттап турдувус.

Ол үеде бажың бүгүзеи хаанныг, дагаалыг, кастыг, кожаныг, хөй-өшкүлүг, инектиг. Ногаа аймаан четчир кылдыр чарып чип турдувус, картошка суг ынчан кончуг улуг турган болдур ийин. Колхоз ынчан төөүүр 800-900 дагаалыг, хаан, кара дилги фермалыг турду. Оон хөй орулганы эп-ниити хөрецгизи көөдеп, миллионер колхоз деп алдаржыпдаа турду. Ол бүгүдегe өске нацияның кижилериниң киирген үлүг-хуузу биче эвес деп бодаар мен.

Амгы үеде когаа хамаанчок, бүдүн совхоз картошка безин өстүрүп чадап турар бис. Суурувуста дагаа шуут чок, бичин чаштарывыс оны танывас. Садыгда чуурга бар-ла харын, ол кайыын кээп турарын деп чүлеин олар билбес дээр, частырыг болбас боор. Үр үеде ажылдап чораан өске нацияның кижилери мал эмчизи И. Душелюбов, агроном Макаренко, трактористер Чебатарев, Малов, комбайнер Шабалин, башкылар Алефтина Михайлова, Нина Иванова дээш оон-даа мергежилдиг дыка хөй кижилер-биле демниг турдувус. Олардан интернационалчы өг-бүлелер-даа үнүп турду. Оларга Чалзын Лопсанны, Кара-Донгак Хирлиг-ооллу, Суге Эрес-ооллу болгаш оон-даа өскелерни адап болур. Ол-ла өг-бүлелер ажы-төлүг апаргылаан, чурттун кайы-даа булуларында чурттап чорудулар.

Ынчан оор деп чүве барык чок турган. Кым-бир кижи хулигаанапкан деп чүве дыныавас. Көдээ суурларда өске нацияның кижилери ховар, арыг тывалар. Ол хиреле бүжектежип, ооглажып турары ындыныг-даа, коргунчуг-даа. Мен бодаарымга, көдээ черлерге өске нацияның кижилерин хөйну холуй чурттадыр болза, оларның үлегерин эдерип чурттаарда, бистің аныяктарывыска өөредиг-даа болгу дег. Сөөк-язы ылгажып чорулдээлежирі-даа чидер ужурлуг.

Кожавыста Ак-Довуракта хөй нацияның кижилериниң ажылдап, эп-найыралдыг чурттап турарын көөр-дүр бис. Бажын-балгат айтырыының талазы-биле үстүкү удуртур дарганарывыстың талазындан ылгай көөр таварылгалар барын чажыт эвес. Моон ужун чөлүг чорулдээлер үүнүп кээп турары чажыт эвес. Оны чидирер дээр, кандыг-даа нацияның кижизи дивейн чаңгыс өгнүн оглу, кызы дег, эдержип чурттаар болза, улам найыралдыг, ажыл бүдүүгүр болур ужурлуг.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

Уруглар камгалалының делегей хүнүнге уткуштур

Буянныг ачы-дузаны—ажы-төлге

Чаштар дээрге бистин келир үевис. Ынчангаш уруглар дугайында сагыш салыры — эн-не кижизиг, эн-не чаагай сорулга болур. Уругларны чаагай сеткилге, чөптүг болгаш эрес-шудургу чорукка, күш-ажылга ынак болурунга, патриотизмге өөредирин күзээр бис. «Бүгү-ле эки үүлдери—уругларга» — бистин эрге-хоолулуг Совет күрүнезинин негелдези ындыг. ССРЭ-ниң Конституциязы нелеги болгаш чаштарны камгалаар эргени, оларга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени магадылап, уругларның болгаш аныяк-өскеннің долу үнелиг сайзыралынга эн таарымчалыг байдалларны тургузуп турар.

Шынзи-ла, уруглар бистиң ынакшылывыс, бистиң идеелливис, бистиң даартагы хүнүвүс-түр. Делегейнин уруглар камгалалының хүнүн бүгү совет улус-биле бир дөмей, республиканың бүгү ажыл-ишчилери байырлал кылдыр демдеглеп эрттирер.

Июнь бирде уруглар камгалалының делегей хүнүн наңысылаа Кызылдың ада-нелери, ажы-төлдери буянныг ачы-дузаны чедирилгелериниң байырлалы кылдыр эрттирер дээш белетнел ажылдарын чорудуп турар. БАЛКЭ Кызыл хооркомунуң чанында аныяктар организацияларының болгаш каттыжышкынларының «Идегел» дээр ассоциациязы ук байырлалды эрттиреринге холга алган. Уруглар хүнүнде Культурамның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга өртенгинин он шактан эгелээш орай кежээге чедир конкурстар, викториналар, аттракционнар, хөглүг карнавал, оюн-тоглаалар, концерттер, спортчу маргылдаалар болуп эртер. Ынчангаш бичин ажы-төлү-биле ада-нелер холдарындан четтинчипкеш, мага хандыр дыштанып, хөглеп алырының бүгү магадылалы бар.

Орус болгаш тыва улустарның тоолдарының маадырларындан туттунуп тургустунган уруглар хоорайжыгаанга «Светофорнун аалчылары» деп оюнга ясли-сад уругларының кудумчу чорумунун дүрүмнерин сагыырынга болгаш ойнаар машина мунарынга маргылдаазы эртер. Парктың «Чайгы» кинотеатрынга уругларның боттарының чуруп, даарап кылган ажылдарын садыгларын, ада-нелер, дөргүл-төрелдер июнь бирде болур Уруглар камгалалының делегей хүнүн чаштарның сагыш-сеткилдеринге уттундурбас артып калыр байырлал кылдыр эрттирээлинер. Кижи бүрүзүн ажы-төлүнүң улуг байырлалынга ыяап-ла келири-биле чалап тур бис. Силерни чалгаратпас, оюн-тоглаалар-биле магадалы, мага хандыр дыштанып алырынарга таарымчалыг байдалды тургузар дээш бүгү хемчеглерни, ажылдарны алыр бис — деп, «Идегел» ассоциацияның даргазы Дина Оюнун өмүнээзинден организастыг ажылдарны харылаан турар Сергей Ондар редакцияга келгеш, чугаалаан үве.

Шынап-ла, бистин уругларывыстың ол улуг байырлалынга кижи бүрүзүнүң идепкейлиг киржип, шыдаар шаа-биле ачы-дузаны көргүзүп, буянныг херектер кылырын кым күзевес боор. Ынчангаш бо үүлдү бир авторнуң мындыг шүлүү-биле доозуп каайн:

Ажы-төлүн хүлүмзүрүү—
Аяс дээрден, алдын хүнден
артык чырык.
Ажы-төлүн хүлүмзүрүү—
Айыран, шокар чечектерниң
өниери-дир.
Ажы-төлүн хүлүмзүрүү—
Аш-чут болгаш дайын
болбас херечи-дир.
Ажы-төлүн хүлүмзүрүү—
Ажы-дунма чангыс эви —
найырал-дыр.
Ажы-төлүн хүлүмзүрүү—
Амыдырал-чурттаганың
мөңгези-дир.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: Барнаул хоорайдан аалдап келген «Хорошки» деп хореографтыг эстрада ансамблинин көргүзүгү-лери.

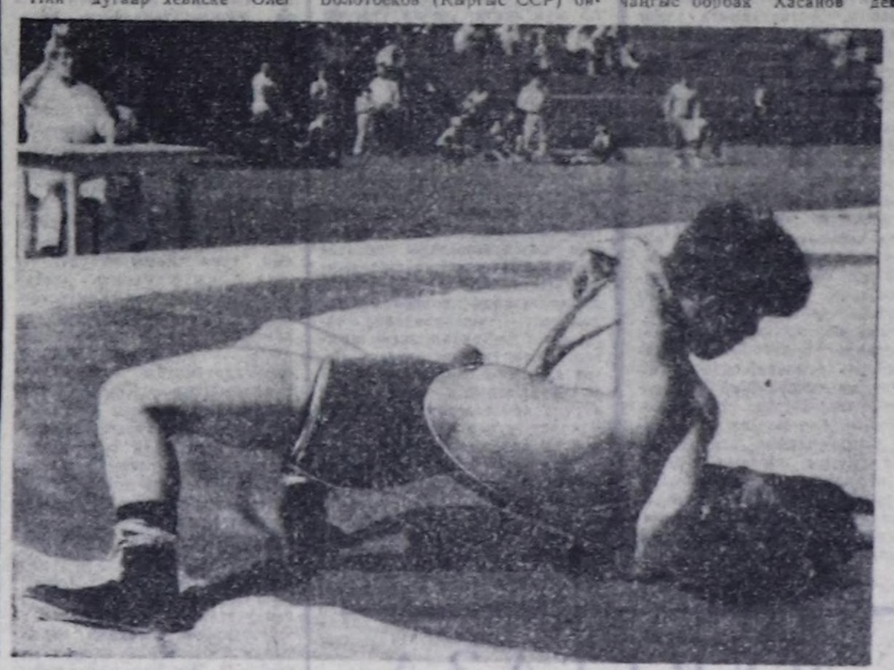

Аалчыга сөс

КИЖИ—АЛДЫН, АКША—СААЗЫН

Даг-Алтай талантылар-биле байлак. Оон чурттакчылары эрте бурунгудан бээр болунуп чонунуң сагыш-сеткил байлаан камнап камгалавышаан, чүү билирин, чүзү барын дараазында салгалынга дамчыдып бээр дээш чүткүп чораан. Алтай чонунуң маадырлыг тоолчургу чугаалары кижилерге аныяндаа-на дидим, чөптүг чорукту үлегерин берген чонунуң чеченнинің сагыза чогуур дүрүмү болуп келген. Кижиниң амыдыралынга эргежок чугула бүгү чүве оларда бар. Төрээн чуртунга ынакшыл, чараш чүвени медереп, үнелеп билири, бүзүрел, буянныг чорук.

Бистин Даг-Алтай кайгамчык чараш. Чонунуң тоолчургу чугаалары, ырлары, тоолдары кайгамчык. Эрткен үеларнин бурунгу тураскаалдары хумагалыг камгалалда. Хаяларда чурумалдар, бурунгу базырыктар, эртеги турк даш көжээлер, аас чогаалы алтай чонну хүрээлеп турар. Алтай чон ынчангаш уран талантызы-биле байлак боор он.

Чонунуң ындыг төлээлериниң бирээзи артист, режиссёр болгаш драматург Антон Викторович Юданов-биле «Шынның» номчукчуларын таныштырайн. Төрээн бойдузунга, чонунга, Катынь хемге, алтай амыдыралга, чонунуң чурттап эрткен төөгүзүнүге ол ынак. Ол бүгүнү Антон Юданов театр уран үүлүн дамчыштыр чонга бараалгадыр сорулгалыг. Москвага Б. Щукин аттыг театр училищезин доосках. Театр уран үүлүнүң чажыттарын бидиг вар дээш чүткүлдүг. Ажылдаа турганда, ол тайга, даг чурттуг кижи кандыг ийик, бойдустуң каас-чаражын, амыдыралдың үнерин төлү дыцнап турганзыг боор. Бодун дамчыштыр амыдыралдың бүгү аалгазын, өц-чузунун эрттирип тура, бодунга эң эргим, үнелиг, ядыы алтай Тубаның овур-хевирин тургускан. Ийе, «Туба» деп шин — Юдановтуң чогадыкчы ажылынын белгээштериниң бирээзи. Сибирьниң национал театрларының Кызылга эрткен фестивалынга ол шин тыва болгаш чалаткан критиктерге үнелеткен.

А. В. Юдановтуң алтай театрга келгениилеи эгелээш, шин тургузарынын, сцена чурумунун дугайында айтырыглар чидин-биле тургустунган.

Бистиң театр — шүгүмчүлекчи, килениг, каржы шоодуушкуннуг. Шинлериниңте «каткы» долган, каткы — оларда кол маадыр. Алтай театр, чурттуг өске театрлары-биле бирдемей, кижилерге өөрүшкүнү, сергек сеткил-хөөнүү оттурып турар. Ынчангаш ол каткы-биле амыдыралга таваржып кээр, кижиниң чурттаалгазын буурадыр.

Ол бүгүнү-ле багай үүлдерин узуткаар сорулгалыг. Карак чажын төгүлдуреринге бодаарга, ол дыка нарын.

Таарымча чок персонажтар — бистиң сценаның болганчок таваржыр аалчылары: «Туба» деп шинде мен Зайсаның дузалакчызы — Темичиниң ролюнда ойнап турар мен. Ол рольду режиссёр-биле каш катап эде кылып келген бис. Бүгүнгү шынны херек-бөле ону холбаштырбайн, эргизиндээзи-биле хевээр ойнап турган болзумза, эллан каткы-даа дыцналбас турган ийик. Ынчангаш Темичи — бюрократ, алыс мөөзү-биле өскерлиш чок артсаа-даа ниити байдалынга чаа ынну алган. Темичиге дөмейлешкек бюрократтар бүгүнгү амыдыралда бар болдур эвеспе. Оон аажы-чанында онзагай бүдүш база тыптып турар де. Амгы үениң аайы-биле кончуг кажары, нарыны-биле «эде тургустунуп» турар кижи-ле болгай. Ынчаныаска ам канчал чурттаарыл, чүдеи сирбектенин аарыл. Амыдыралга ол эптигээлдек, хундулээчел, кижизиг кижи кылдыр көзүлзе-даа, оон ындыг арыың дуглап турар ёзулуг арын коргунчуг деп билзе чогуур.

Шоодуг уран үүлүнүң төнчү чок эргежогунга бүзүрээр мен. Каткы, шоодуг, шүгүмчүдел кижилерге эргежок чугула болгаш ажыктыг. Кижизидлгеге чүгле чедимчеліг эвес, а чедимче чок чижектер база дузалаар. Антон Юдановка удуртканн театрның чогадыкчы кижилериниге санадып, оон арызында ажылдап, чоруурувуска өөрүүр бис. Чүге дизе делегей эде тургустунушкуну чоруп турар үеде бистер деректиг үүленя бүдүрүп турар бис. Михаил Булгановтуң чугаалаан кааны Дон Кихоттуң мындыг сөстерни маңа канчан сагынмас боор: «Чүнү-даа кыла албас болгаш күш чок кижилерни каржы болгаш күштүг кижилериниң хомудатканы дээш өжээн негээри-биле, таптаттырган арыг-нүүр дээш тулчуру-биле, эгидиг чокка чидириг — чөптүг чорукту бөмбүрзекке катап тургузары-биле делегейни эргий ужуптаалыар, өцнүктер!» Режиссёр А. В. Юдановтуң тургусканы «Карындаштар» («Алышкылар»), «Маугли», «Ийи согун» ...леп шинилериниде улуг өөрүшкү-биле ойнап турар бис. Алтай литератураның классиги, шулукчу, проза бижиир чогаалчы, драматург Лазарь Васильевич Кокышевтиң мерген сөстерин кажан-даа сактып чоруур ужурлуг бис: «Кижи — алдын, а акша — саазын!».

Байрам КУДИРМЕКОВ.
Артист, журналист.

ЧУРУКТА: А. Юдановтуң «Карындаштар» деп шинзиилеп Расул Укачин (национал алтай хептиг) Зайсаның ролюнда.
Авторнуң фотозу.

«Азия төвү» шаңнал дээш

ӨӨРҮШКҮЛЕР, ХОМУДАЛДАР

«Азия төвү» шаңнал дээш эгелээн хостуг хүреш маргылдаазынга өөрүшкүлер-даа, хомудалдар-даа тургулаан. Ынчанмайн канчаар. Бир дугаарында хевис кырынче чалаттырган, октадын алырга кымга-даа хомуданчыг.

Баштай хевисче 48 болгаш 52 кг деңзилиг мөгелерни чаалаан. 48 кг деңзиге бистин чаңгыс чер-чурттуувус Мерген Самбуу биле бурят мөге Байыр Цыдеков хүрешкен. Дөрт минута иштинде Байыр арыг октаан. Бир дугаарында үнгеш, тиилелге чедип алган Байыр чаңгыс командада эшөөрүнден болгаш тренерилеп байыр чедириишкинин хүлээп алган. Мерген октаткан-даа болза ундараваан. Дараазында онагла октап алыр мен деп бодад-биле арткан.

Ийи дугаар хевиске Г. Майнагашев (Абакан) биле А. Түлүш хүрешкен. Удурланыкчызынга удур туржуп шыдаваны дээш Түлүшке үш сагындырыг бергеш, октаткан кылдыр санап ааан. Бистиң мөгелеривис бирги онагларындан эгелеп аштырышкынга таварышканнар.

Ындыг таварылга бир дугаар хевиске база болган. Григорий Салинар (Благовещенск) Аян Ондарга удур туржуп шыдаваан. Анаа база үш сагындырыгны бергеш, тиилеттирген кылдыр судья коллегиязы шинтирлээн.

Ийи дугаар хевиске Олег Киргинеков (Красноярск) биле Саглан Тагалаков (Кызыл) хүрешкен. Саглан тактика болгаш күш талазы-биле удурланыкчызын ажып турган. Көрүкчүлер безин олуттарындан тура халчып «Саглаң!» деп алгыржып эгелээн. Хөөнү көдүүлгеи аныяк мөге удурланыкчызын ийи минута иштинде чан бажыига арыг октаан. Тываның командазынга бирги тиилелгени Саглаң эккелген.

Бир дугаар хевиске кончуг солуун хүреш болган. Александр Сербигашев (Абакан) биле Хойн Сухтолга (Моол) хүрешкен. Оң ийи мөге 57 кг деңзиге хүрешкеннер. Кайызы-даа удур-делир октажып, саннарны ап турган. Ол солун хүрешти көрүкчүлер адыш часкаашкынары-биле уткуп турган. Алды минута хүрежип келгениниң түнелинде, моол мөге 14:12 санга балл талазы-биле тиилеп алган. Кайызы-даа чараш аргалар ажыглап турза, судьялар безин кымга балл бээрге будалып олурганнар.

62 кг деңзиге Юрий Шулбаев (Абакан) биле Сатыбол Кудейбергенов (Кыргыс ССР) хүрешкен. Олар база удурдедир халдажып, чараш аргаларны ажыглаан. Түцнелиде Сатыбол сан талазы-биле удурланыкчызын ашкан болгаш тиилелгени чедип алган.

Ол-ла хевиске Саарубек Болотбеков (Кыргыс ССР) биле Павел Тиниряков (Абакан) хүрешкен. Кыргыс мөге бодунуң күштүүн көргүзүп, дөрт минута иштинде арыг тиилээн.

Маргылдаа чоруп турган үеде, Бурятияның командазының удуртукчузу Василий Енкоевич Гармаевтен маргылдаада кандыг чедир кылдынмайн турар айтырыглар барын айтырдым.

—Профэвиледдериниң ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң даргазы Владимир Биче-оол Тыва АССР-ниң улус депутады болганы өөрүнчүг-дүр. Оон идип үндүргеи кеңээ спортчу оюнарын чүгле Тывага эвес, а Бурятияга, Якутияга болгаш Сибирьниң өске-даа хоорайларына эрттирер дээнин деткиир-дир мен. Ийинде, мындыг улуг маргылдааларны чылда каш удаа эрттирери күзенчиг. Дээди болгаш ортумак өөредилге чергелери Бүгү-эвилел чергелиг ажык маргылдаалар эрттирер болза эки-дир. Аныктар аразында база аңгы эрттирзе чогуур. Үште, чыл санында силерниң мөгелериңер, тренерлериңер-даа болза бистиң Байкал кыдыында «Ровесник» деп дыштанылга бажынга кээп турар болза кончуг эки. Бистиң мөгелеривис үргүлү аңаа дыштанып, чыыштарны эрттирип турар. Удурдедир өөренип алырыска ол дузалаар ужурлуг. Дөртте, аллан чылда келиримге, чангыс борбак Хасанов деп мастерлиг турдуңар. Чеден чылда Өргелээр Ондар деп тыва мастер тыныгган. 80 чылда Доржу алдаржын эгеледи. Ам бо тозан чылда келиримге мастерлериниң хөөү кончуг-дур. Ынчангаш хөй Бүгү-эвилел чергелиг маргылдаалар эрттирер болза эки. Беште, бис улуг маргылдаалар соонда, тыва хүрешти эрттирип тур бис. Эрткен чылын ындыг маргылдаа эрттиреринске бисте Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры мурнакчы хойжувус Сундуй Дажиймна шүүлген мөгеге шаңнал кылдыр хой бергеи. Ынчангаш силерге база ол чаңчылды өөренип көрзе деп күзелдиг мен.

Үш хүн үргүлчүлээн маргылдааның түнелинде, бир, ийи дугаар чер алган мөгелер ССРЭ-ниң спорт мастери деп аттарны алган. Деңзи аайы-биле дараазында мөгелер чемпионнаан. 48 кг деңзиге Алексей Хертек, 52 кг деңзиге Саглаң Тагалаков, 57 кг деңзиге Сылдыс Коцзай-оол, 62 кг деңзиге Цыдып Цыдыпов (Хабаровск), 68 кг деңзиге Андрей Бузин (Улан-Удэ), 74 кг деңзиге Александр Карачагин (Красноярск), 82 кг деңзиге Андрей Безрядин (Кемерово), 90 кг деңзиге Геннадий Монгуш, 100 кг деңзиге Евгений Бобровских (Кемерово).

Моон мурнунда аар деңзилерге Тывадан мөгелер чемпионнап көрбээн. Бо удаада Геннадий Монгуш бирги черни алгаш, ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормазын күүсеткен. Моон алгаш көөрге, сөөлгү үеде аар деңзиге мөгелер тыптып турар.

Тиилекчилерге болгаш шаңналдыг чер алган мөгелерге медальдарны, хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Ол ышкаш эки судьялаан судьяларга, стадионнуң ажылдакчыларына, эмчилерге маргылдааның киржикчилериниң мурнундан өөрүн четтириишкиннерни илеретпишаан, хүндүлел бижиктерни оргкомитеттиң даргазы Ш. Д. Куулар тывыскан.

Чемпион болган мөгелер маргылдааның тугун бадырган.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде.

Виктор КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Телевидение

МАЙ 29
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Зитарларның өг-булези». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. 11.05 Мультфильмнер. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30—13.00 «Ye». 16.00 Нинтидел хөгжүлдезинин амгы угланышкынары. «Коммунист» журналдың редакциязынга төгерик стол. 16.45 «ТелеЭКО». Журнал. 17.15 «Экин хөгжүм!». 18.00 «Мээн кызыгаарларым». Барымдаалыг фильмнин баштайгы көргүзүү. 18.30 «Ye». 19.00 П. И. Чайковский. Концерт. 19.50 «Зитарларның өг-булези». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Парлалга клуву көргүзүп тур...» деп чогаадыкчы каттыжышкын. 22.30 Парнасче чада. 22.45 «Парлалга клуву көргүзүп тур...» деп чогаадыкчы каттыжышкын. 23.50—00.15 Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Телефильм. 8.40 В. Коростылев — «Улуг шыырак эвес Иван дугайында». Фильмшин. Уругларга. 10.50 Барымдаалыг фильмнин баштайгы көргүзүү. 11.20 «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

12.25 — 12.55 Ритмиг гимнастика. 17.30 Уругларга фильм. 17.50 «Мээн суурум—мээн салым-чолум». Бии-Хем районнуң Чкаловка биле Тарлаг суурларының иарын айтырыглары. 18.20 Медээлер. 18.25 «Азия төвү». Программада: Комсомол обкомунуң бирги секретары киржир. Медээлер. «Чугула интервью». «Каникуллар. Каникуллар». «Өөрүшкү» ансамбльдин ажыл-керээ». 18.55 Чарлаллар.

МОСКВАДАН

19.00 — 00.30 Информастыг программа. Чапсарда (20.00) —«Тамчыктыг удуиар, чаштар!».

ҮШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Ритмиг гимнастика. 17.30 Теннис. Франциянын ажык маргылдаазы. Франциядан дамчыдылга. 18.30 — 19.00 «Ye».

Кино

МАЙ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Родные берега» 9.00, 10.40, 17.50, 19.40 (узаткан). «Хроника Сатаны—младшего» (2 сериялыг) 12.30, 15.10. Видеозал: «Лабиринт» 9.30, 11.30. «Командо» 13.30, 15.30, 17.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Сапса и Нели» 9.00, 12.20. «Белеет парус одинокий» 10.30, 13.50. «Авария — дочь мента» 15.40, 17.40, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гарем Степана Гуслякова» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Друг моей подруги» 14.30, 16.40, 18.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Сальвадор» (2 сериялыг) 17.20, 19.30 шактарда.

«АК-ООЛДУҢ ИГИЛИ»

Тыва хөгжүм херекселдерин кылыр мастерлерниң болгаш күүседикчилериниң **«Ак-оолдуң игили»** деп республика көрүлдези 1990 чылдың июнь 2-3-те эртенгиниң 10 шакта Кызылдың уран үүл училищезинин концерт залынга болур.

Кирери хостуг.

(Солунунуң дараазында номери май 31-де үнер).

Кызылдың № 9 ортумак школазының администрациязы 1990—1991 өөредилге чылында 1-ги класска өөренир (орус, тыва болгаш өске-даа нацииның) уругларының бүрүткелин школага май 24-тен июнь 10-га чедир чорударын ада-нелерге дыцнадып тур.

Херек документилер:

1. Эмчи карточказы.
2. Төрүттүгеи дугайында
3. Ада-иезиниң паспорттары (Кызыл хоорайда киир бижидилгези).
4. Билдириишкин (школа директорунуң адынга).

* * *

Республиканың «Хүндүлелдиг Демдээ» ордениг хөгжүм-шин театры июнь 2-3-те В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп 2 көжегелиг шинзи-биле 54-кү театр сезонун хаарын чарлап турар.

Шинниң эгелээри 19 шакта.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Кылдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34 98: 3-41-23: ◆ үлетүр — 3-34 49: 3-36-73: ◆ агроүлетүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа киллизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн Баргада — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчуу, бажын № 1.

Индекс 54241

Чагыг № 423. ТС—00656